

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

254.2016 (N)
5.2

Sam Swartz

ET HJØRNE
AF KØBENHAVN

ET BORGERHUS HISTORIE

AF

ANDERS LINDE-LAURSEN

DANSK LIGBRÆNDINGSFORENING
KØBENHAVN 1991

ET HJØRNE
AF KØBENHAVN

Sats: Garamond fotosats
Repro: Bjarnholt Reproduktion A/S
Papir: Silverblade mat
Tryk: Krohns Bogtrykkeri ApS
Bogbinder: Fr. Jensen

© Dansk Ligbrændingsforening

ISBN 87-983746-0-5

Illustration på omslaget:
Relief udført af Johannes Hedegaard

Forsats: Svend Saabye

DEN EJENDOM som Dansk Ligbrændingsforening ejer – Nicolaj Plads 27, Admiralgade 15, matrikel nr. 147 Øster Kvarter – er knap 200 år. Blandt de mange ejere gennem tiden er Foreningen den, som har ejet den længst, nemlig i 70 år.

Som så mange andre gamle huse har det undergået forandringer alt efter de formål, det har tjent. Mange mennesker har færdedes i huset, som har dannet rammen om deres liv, tilværelse og daglige arbejde. Det er det, denne bog handler om.

I foråret 1989 besluttede bestyrelsen at gennemføre en grundig reparation af huset, samtidig med, at der blev foretaget en restaurering, som ville bringe dets udseende tilbage til noget nær det oprindelige fra 1797. Dermed kom det også til at passe bedre ind i det gamle kvarter af byen.

Opgaven blev overdraget arkitekterne ERIK EJLERS og CHRISTIAN GERLACH, som i forsommeren 1989 kom med de første skitser.

Ændringer af de gamle, fredede huse skal godkendes af Planstyrelsen under Miljøministeriet og af Stadsarkitekten. Begge institutioner viste projektet interesse, og Planstyrelsen lod udarbejde en bygningshistorisk redegørelse for huset. Den forelå i december 1989 udarbejdet af Varmings Tegnestue.

Med denne redegørelse i hånden var det naturligt at gå videre og få skrevet en mere omfattende redegørelse for husets historie. Denne opgave påtog mag. art. ANDERS LINDE-LAURSEN sig, og her foreligger så resultatet samtidig med, at huset fremstår med et smukkere og mere oprindeligt udseende.

Jeg skal på Dansk Ligbrændingsforenings vegne bringe en tak til alle dem, som har medvirket til det endelige resultat af

såvel huset som denne bog. En særlig tak til Foreningens repræsentant, arkitekt PER SVANE, der har ydet en værdifuld indsats under byggeriet.

Restaureringen af huset på Nicolaj Plads er Foreningens bidrag til bevarelsen af den ældre by, idet husets placering i kvarteret omkring den kirke, hvortil der daglig er udsigt, medfører visse forpligtigelser.

København, Marts 1991

OLE SECHER

INDLEDNING

PÅ ET HJØRNE i Københavns centrum ved Nikolaj Kirke ligger Nikolaj Plads 27, Øster Kvarter matrikel nr. 147. Herfra er der bare få skridt til Strøget, til Storkespringvandet og til Christiansborg. I den tætte bebyggelse er der dog ikke direkte udsigt til nogle af disse kendte fikspunkter i den københavnske geografi.

Bygningen gennemgår i efteråret og vinteren 1990-91 en tiltrængt restaurering, hvis mål ikke alene er vedligeholdelse, men også at ændre facaden, således at denne i højere grad fremtræder i overensstemmelse med byherrens oprindelige intentioner. Huset, der længe har virket noget fremfusende i bybilledet, vil herefter på mere harmonisk måde indtage sin plads blandt kvarterets nyklassicistiske borgerhuse.

I forbindelse med restaureringen har ejeren, Dansk Ligbrændingsforening, ønsket at få undersøgt og beskrevet husets historie. For at forstå, hvordan huset er blevet til og stadig forandret, er det nødvendigt at gå videre end til blot at interessere sig for husets materielle fremtoning. Dets beliggenhed og de personer, der har bygget, ejet og brugt huset, har på mange måder haft afgørende indflydelse på dets historie og må derfor inddrages.

Undersøgelsen af et enkelt hus' historie vil ofte løbe ind i, at visse punkter slet ikke eller kun dårligt lader sig oplyse – således også i dette tilfælde. Destruerede eller bortkomne arkivalier er en del af årsagen, en anden at mange spørgsmål, som i dag registreres og undersøges, ikke tidligere har haft myndighedernes bevågenhed, og derfor ikke – som mange sider af livet både før og nu – har sat sig spor i de historiske kilder. Trods disse »huller« i materialet skal der på de følgende sider gives en

historie om huset, dets fremtoning og indretning, dets ejere og brugere og dets skiftende funktioner i byens liv. En historie, der også vil føre til strejftog i Københavns og Danmarks kulturhistorie.

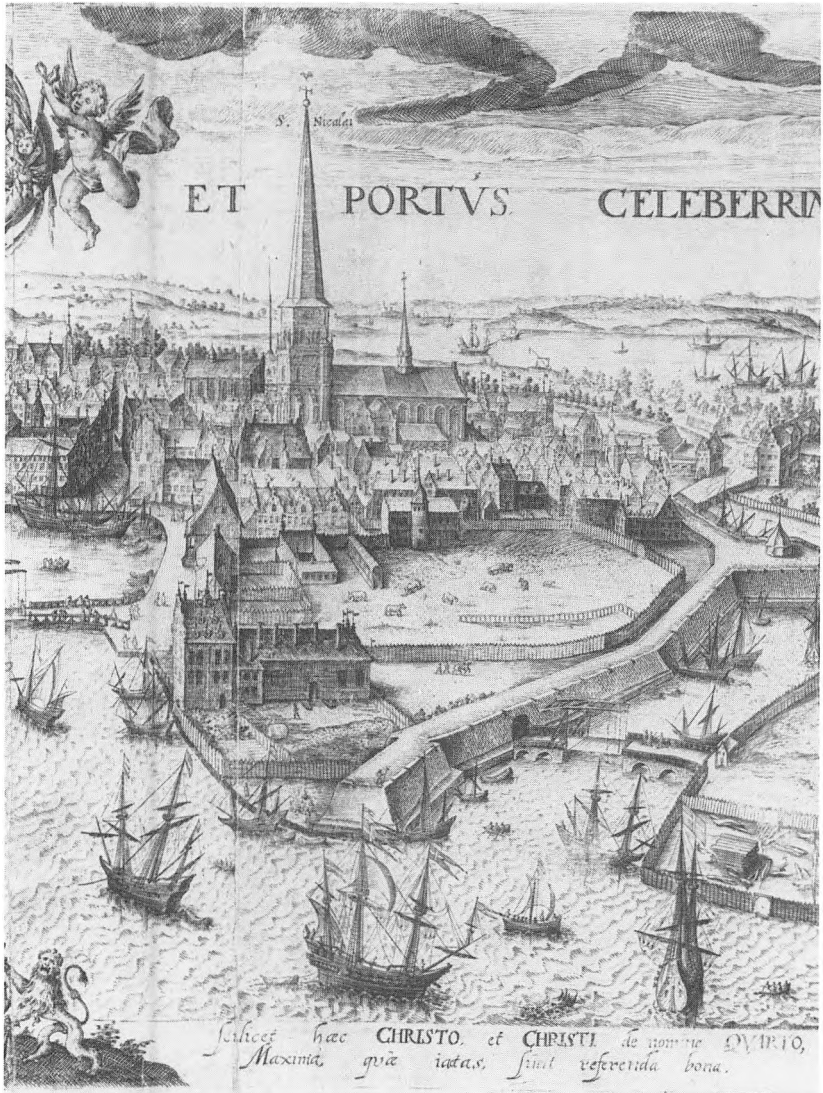
Selv om huset i dag ligger uden direkte udsigt til punkter i den københavnske geografi, som ofte omtales og indgår i vor hverdag – om ikke andet som symboler, bliver det på denne måde udgangspunktet for en historie som ikke alene er dets egen, men en del af kvarterets, Københavns – og vor alles historie.

STEDET

STRØGET, Københavns livligste handelsgade, skærer sig tværs gennem den gamle middelalderby. Tæt ved denne gågade ligger Nikolaj Kirke – i århundreder en af byens mest anselige sognekirker. Med facaden til kirkepladsen, på hjørnet af Admiralgade, ligger Nikolaj Plads 27, i dag Dansk Ligbrændingsforenings hovedkontor. Husets og kirkens historie er forenede af stærke bånd.

Nikolaj Kirke betragtes som den danske reformations moderkirke, idet det var den første kirke, hvor Luthers lære blev prædikeret. I 1520-21 lod CHRISTIAN 2. (1481-1513-23-59) mester MARTIN REINHARDT fra Würzburg prædike i kirken, hvilket dog ikke faldt i københavnernes smag. Reinhardt prædikede på tysk, og hans salvesfulde tale og voldsomme gestikulation gjorde ham så latterlig, at han blev hjemsendt. I 1529 blev HANS TAUSEN (1494-1561) af Frederik 1. (1471-1523-33) udnævnt til sognepræst i Nikolaj Kirke, og herved er denne, dansk reformations fremtrædende skikkelse, knyttet til stedet.

Det kan synes naturligt, at Dansk Ligbrændingsforening, der har betydet overordentlig meget for dansk begravelsskik i de sidste hundrede år, i 1921 flyttede ind i nyerhvervede lokaler på Nikolaj Plads. Fra foreningens kontorer kan man kikke over gaden og pladsen til den kirke, som – efter nogen indledende modstand og tøven – har accepteret ligbrænding som noget naturligt for den største del af den danske befolkning. Andre kirkesamfund har indtaget en langt mere afvisende holdning. Den katolske kirke har indtil de sidste årtier helt afvist ligbrænding, som blev tolket som en protest mod kirken, og accepterer den i dag kun, hvis det er i overensstemmelse med lokal skik og brug. Fortsat lægger den romerske kirke dog ikke

Udsnit af Jan van Wijks stik af København fra 1611 med Nikolaj Kirke og kvarteret deromkring. I forgrunden havnen; det forreste hus i billedet er den nuværende Holmens Kirke (Nationalmuseet).

på nogen måde skjul på, at den foretrækker jordfæstelse, således som Kristus selv i følge Bibelen blev bisat.

Der er imidlertid mere end denne symbolske forbindelse mellem Nikolaj Kirke og huset, Nikolaj Plads 27. – Netop denne parcel af byens grunde og Nikolaj Kirke har, som det vil fremgå nedenfor, gennem tiderne på forskellige måder været nært knyttet til hinanden.

Nikolaj Kirke nævnes første gang i kilderne 1261, men den er formentlig noget ældre, fra første halvdel af 1200-tallet. Dengang var København kun en mindre by, og en mængde af de gader og kvarterer, som vi kender i dag, eksisterede overhovedet ikke. Dette gælder også området omkring Nikolaj.

Kirken, der blev viet til Sct. Nikolai, som foruden at være baggrundsfiguren for vore dages julemand også er de søfarendes skytshelgen, blev bygget lige ved havnen og stranden, idet kysten dengang stort set på dette sted fulgte Vingårdstrædes forløb. Området syd for kirken var strandenge, bolværk og åbent vand, som først siden blev fyldt op og efterhånden bebygget.

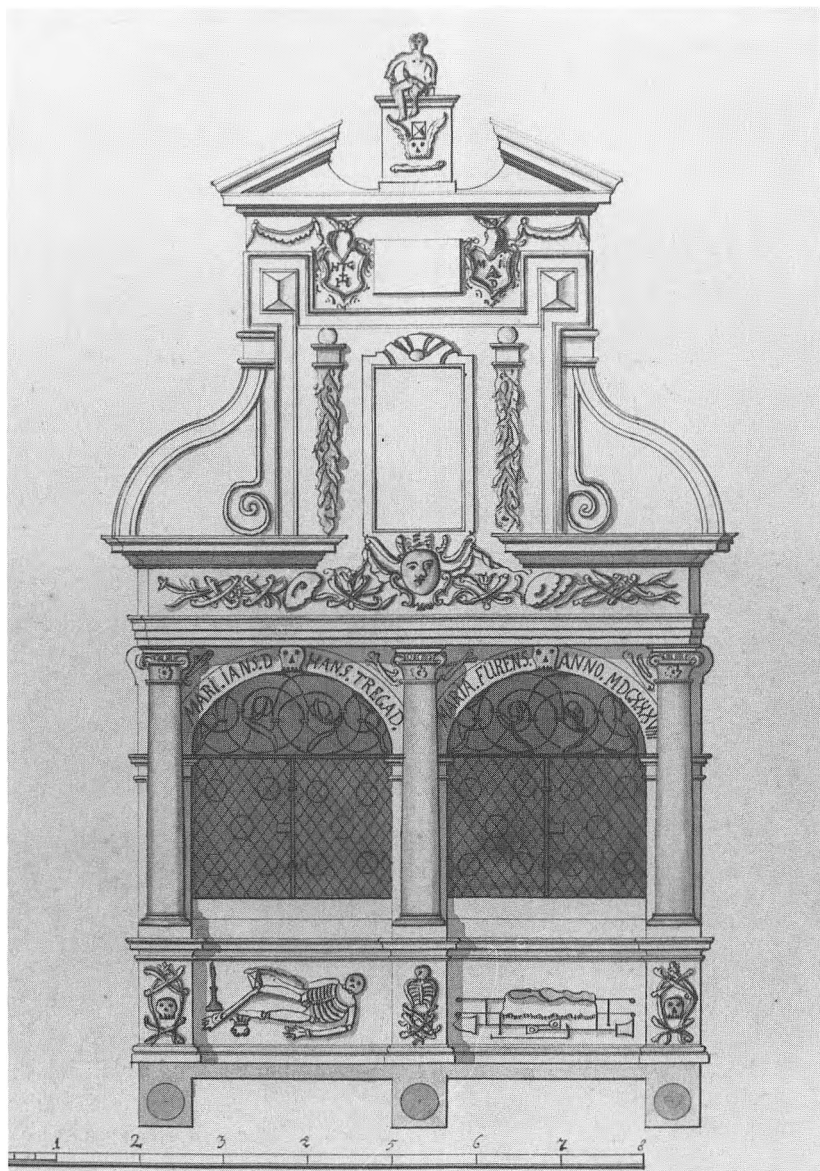
Nikolaj Kirke blev i tiden fremover flere gange om- og udbygget, således at den i hundreder af år var en af byens største og mest ansete sognekirker – og i øvrigt også en af de rigeste, idet mange gaver og ejendomme blev overladt til kirken, for at der ved dens – ved middelalderens slutning ikke mindre end 13 – altre skulle opsendes bønner for giverne. Meget af dette blev naturligvis ændret med reformationen, hvor kirken mistede mange af sine ejendomme, en stor del af sine værdifulde prydenstande – og hertil 200.000 mursten, som skulle have været anvendt til at bygge et tårn til kirken, som på dette tidspunkt endnu aldrig havde haft et sådant.

Først i 1582 befalede statholderen i København, CHRISTOFFER VALKENDORF (1525-1601), at der skulle bygges et tårn til kirken; og han gav selv en del penge, sten og kalk til formålet, foruden at han førte tilsyn med arbejdet. Ved Valkendorfs død

i 1601 stod tårnet færdigt; men først i 1611 blev det af hans efterfølger som statholder, BREIDE RANTZAU (1556-1618), forsynet med et højt, slankt, ottekantet pyramidespir; således som det ses på et stik forestillende byen dette år. – Dette spir styrtede dog allerede ned under en storm i 1628 og ødelagde i faldet en del af kirken. Herefter stod tårnet i en årrække uden spir, idet det først 1664-68 blev forsynet med et nyt, livligt formet spir i flere etager med gennembrydninger, gyldne kugler og anden udsmykning. Det er dette renæssancespir, som man i begyndelsen af vort århundrede til dels har søgt at kopiere.

Som det ses på stikket fra 1611, var der på dette tidspunkt begyndt at vokse en bebyggelse frem syd for kirken, selv om den slet ikke havde et omfang som i vore dage. Det betyder, at grunden Øster Kvarter nr. 147, hvor Dansk Ligbrændingsforening i dag holder til huse, på dette tidspunkt var bebygget; og det havde den i øvrigt været i en længere periode. – Men hvor der på grunden i dag ligger et hus, bestod området tidligere af ikke mindre end fire selvstændige matrikelnumre med hver sin bebyggelse. Øster Kvarter nr. 92, 93 og 94 med facade mod Vingårdstræde, nr. 92 længst mod vest på hjørnet af Vingårdstræde og Admiralgade, derefter nr. 93 og 94, samt Øster Kvarter nr. 184 med facade mod Admiralgade (se kortet s. 30). Alle disse fire huse har på forskellig vis siden middelalderen være knyttet til Nikolaj Kirke.

Nr. 92, på hjørnet af Vingårdstræde og Admiralgade, blev i 1501 af PØVEL LAXMAND, der blev myrdet året efter, skænket til Vor Frue alter i Nikolaj Kirke. Omkring midten af århundredet synes grunden med bebyggelse dog atter at være gledet ud af kirkens besiddelse, måske i forbindelse med reformationen, idet den i 1558 påny kommer i kirkens eje og bliver bolig for klokkeren. Klokkeren var dog ikke den eneste, der boede i ejendommen; i en periode var denne tillige storkøbmanden HANS TRÆGAARDS (-1641) hjem. Hans Trægaard var kirkens værge, og han skænkede i 1629 kirken et benhus, som blev bygget mel-

Opmålingstegning, lavet engang i 1700-tallet, af facaden på det benhus kirkens væg, Hans Trægaard, skænkede Nikolaj Kirke, og som havde sin plads mellem stræbepillerne på tårnets nordside (Københavns Bymuseum).

lem de to støttestøtter på tårnets nordside: »Gud til ære og afdøde kristne menneskers opgravne og adspredte ben til hvile og forvaring hos Guds hus«. Benhuset brugtes altså til at opbevare de benrester, som blev gravet op på kirkegården, når nye begravelser blev foretaget, og det bevirkede at gamle nødvendigvis måtte sløjfes.

Gården nr. 92 blev sidenhen indrettet til bolig for kirkens ene kapellan, og som sådan fungerede den, lige så længe ejendommen eksisterede.

Nr. 93 og 94 har gennem tiderne haft samme ejer. Begge blev på et uvist tidspunkt i middelalderen henlagt til Sct. Michaels alter i Nikolaj Kirke, og kom således i kirkens besiddelse. Kirken benyttede dog ikke selv ejendommen, men udlejede den – vist nok som et samlet lejemål. Samtidig med at matrikel nr. 92 blev indrettet til bolig for en af kirkens kapellaner, blev nr. 93 og 94 adskilt i to selvstændige ejendomme. Nr. 93 blev indrettet til bolig for kirkens organist, mens nr. 94 blev bolig for kirkens klokker. Så længe de eksisterede som selvstændige ejendomme, var husene residens for kirkens tjenere.

Nr. 184, huset med facaden mod Admiralgade, beliggende lige syd for de andre grunde, har ikke samme nære forbindelse med kirken. En overgang i slutningen af 1600-tallet var ejendommen dog i Nikolaj Kirkes besiddelse, men solgtes i 1701. Den synes aldrig at have tjent som bolig for nogle af de personer, som var i kirkens tjeneste.

En lang række af de andre ejendomme på og omkring Nikolaj Plads har på lignende vis i kortere eller længere perioder været knyttet til Nikolaj Kirke. Således den store ejendom matrikel nr. 95, lige øst for nr. 94, der hvor jazzværtshuset De Tre Musketerer i dag residerer, som havde facade mod Vingårdstræde, men gik hele vejen gennem husblokken og således havde bagudkørsel til Dybensgade. Den blev i 1473 skødet til Nikolaj Kirke og blev fra reformationen bolig for en af kirkens præster.

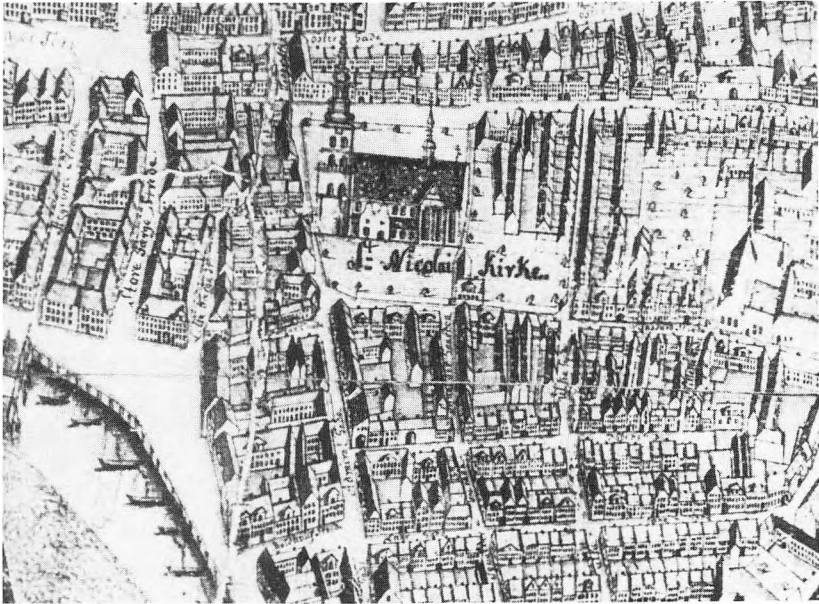
Kvarteret omkring Nikolaj Kirke blev ikke direkte berørt, da store dele af København brændte i 1728. Ilden opstod den 20. oktober på hjørnet af Vestervold og det senere sløjfede Lille Sct. Clemensstræde. For en fejende storm fra sydvest spredte branden sig, og på tre dage havde den fortæret ikke mindre end to femtedele af den danske hovedstad – eller hele 1450 gårde og huse. Til kvarteret omkring Nikolaj Kirke nåede ilden som nævnt dog ikke, hvorfor ingen af bygningerne her tog skade; men de måtte naturligvis tage deres del af byrden, da de omkring 20.000 ulykkelige københavnere, som var blevet hjemløse ved branden, skulle fordeles og indkvarteres midlertidigt. Hos organisten, HENRICK BREITENDICH, på matrikel nr. 93, boede, foruden han selv, hans kone, deres tre børn og en tjenestepige, hans søns enke og hendes barn, desuden var der indkvarteret en forhenværende brygger fra Rosengården med kone, barn, karl og tjenestepige og en forhenværende urtekræmmer fra Studiestræde med kone og to børn; hertil kom at der i huset var indkvarteret to grenaderer. I alt rummede organistens bolig ikke mindre end 19 personer. Hos klokkeren, POUL DANKEL, på matrikel nr. 94, var der færre beboere, hans egen familie bestod af ham selv, hans kone, deres barn, en karl og en tjenestepige; hertil kom en indkvarteret forhenværende brygger med kone, to børn og tre tjenestepiger, i alt 12 personer. Derimod var kapellanen, Hr. IACOB IENSEN SNISTORPH (-1734), på matrikel nr. 92 helt sluppet for fremmed indkvartering, han boede alene i huset med en karl og en tjenestepige. På matrikel nr. 184 boede IOHAN MEYER, der betegnes som »The-skænker«, med kone, et barn og to tjenestepiger, desuden havde de taget et barn til sig; her boede også to indkvarterede grenaderer, i alt 8 personer.

De indkvarterede flyttede efterhånden ud igen og ind i genopførte bygninger, hvoraf mange formentlig har været de såkaldte Ildebrandshuse, det borgerlige københavnske barokhus. Ildebrandshuset var som type for længst færdigudviklet,

da branden pludselig lod denne efterkommer af renæssancens kvisthuse få en dominerende indflydelse på mange af byens kvarterer – i dag er de fleste af disse høje, smalle huse med deres markante kviste mod gaden faldet for udviklingen, selv om de stadig præger visse strøg, f.eks. Gråbrødretorv. Mens de indkvarterede flyttede ud igen, og Ildebrandshusene er faldne for tidernes udvikling, så skabte branden i 1728 en institution, som fortsat eksisterer, idet der for København efter branden indrettedes en brandforsikring. Da alle de fire gårde, som lå, hvor Nikolaj Plads 27 i dag ene breder sig, vides at have været forsikrede, burde det gennem denne brandforsikrings papirer være muligt at danne sig et nogenlunde billede af bebyggelsen; det har imidlertid ikke været muligt at finde beskrivelserne af kirkens tre ejendomme på matrikel nr. 92, 93 og 94. Om de er bortkommet eller en eller anden gang er blevet fejlplacerede er umuligt at afgøre. Derimod findes der blandt Nikolaj Kirkes papirer i Københavns Stadsarkiv en del beskrivelser af disse bygninger og deres indretning.

På matrikel nr. 184, syd for de tre andre grunde, lå, fortæller brandsforsikringsarkivalierne, med facade mod Admiralgade i slutningen af 1700-tallet en mindre, ældre borgergård med grundmuret sokkel og kælder, mens selve bygningerne var i bindingsværk. Mod Admiralgade var forhuset i to etager og fire fag bredt – det vil sige, at facaden svarede til fire fag bindingsværk; huset var altså ret smalt, ikke mere end godt 6 m. Over de to midterste fag var der en kvist. I stueetagen var der port, altså en gang gennem huset, ind til gården i et fag, de tre andre udgjorde en stor stue med en jernovn til opvarmning. Ovenover fandtes endnu én stor stue med en ovn. Når man kom ind i den lille gård fandtes til venstre bygget sammen med forhuset et sidehus med halvtag. Sidehuset var syv fag langt og i to etager med kælder under, over et fag var der en lille kvist. Stueetagen rummede en forstue med indre trappe, et køkken med åben skorsten til madlavning, samt en stue over fire fag. Førstesalen

Udsnit af Christian Geddes eleverede kort over København fra 1760-61 af Nikolaj Kirke og det omgivende kvarter. En sammenligning med van Wijks stik fra 1611 giver en fornemmelse af udviklingen i en af byens centrale dele nær ved havnen (Københavns Bymuseum).

rummede også et køkken og en stue på fire fag med ovn. Bagest i gården lå et baghus, også dette med halvtag og sammenbygget med sidehuset, fire fag langt og i to etager med kælder under. Første etagen rummede en stue med ovn, anden etage et lille køkken og en stue med bilæggerovn. I gården fandtes trappe til anden etage, hvilket betyder, at forhuset har været forsynet med svalegang. Således havde huset i det væsentligste set ud i det mindste siden 1730'erne.

Ejendommen var fra 1769 ejet af PETER HINTZE, der betegnes som »Billard-Holder«, hvilket formentlig betyder, at han drev beværtning på stedet. Foruden Peter Hintze boede i 1787 hans søn, en plejesøn og en tjenestepige i hans hushold. Desuden rummede bygningerne et andet hushold, nemlig guldsmiden MICHAEL FOGHT (1745-1814) med kone, tre børn, en

svend og en dreng, som har arbejdet i husfaderens forretning, og en tjenestepige. Der boede altså i alt 12 mennesker i husene.

Beskrivelser af de tre kirkeejede ejendomme findes som ovenfor nævnt ikke blandt brandforsikringens papirer, og de inventarier, som er bevaret blandt Nikolaj Kirkes papirer, giver ikke så udførlige beskrivelser af selve husene. Vi ved således ikke sikkert, om de har været i bindingsværk, men dette er overvejende sandsynligt. Vi ved heller ikke sikkert, om de har været forsynet med kviste – på kartografen CHRISTIAN GEDDES (1729-98) eleverede kort over København 1760-61 vises organistens hus med kvist; mens klokkerens vises uden. På grund af vinklen er det ikke muligt at sige noget om kapellanens gård.

I 1787 var klokkerboligen på nr. 94 beboet af enken efter den afdøde klokker HAUBERS, hendes moder, en steddatter og hendes søn. Hertil kom to tjenestepiger og en logerende, der forrettede klokkerens embede. Huset bestod i 1754 af for-, side- og baghus og var i to etager. Hvordan rummene har været fordelt i bygningerne, er det ikke muligt at give noget sikkert billede af. Under side- og baghus var der kælder, køkkenet fandtes i baghuset. I alt rummede bygningerne fem stuer og tre kamre.

Organisten, DITTER BACHSTED, der var 67 og enkemand for anden gang, boede i 1787 alene med en tjenestepige på nr. 93. Hans residens bestod i 1776 af for- og baghus, begge i to etager. I forhuset var der i stueetagen en forstue og to stuer, en til gården og en til gaden, på førstesalen fandtes tre stuer, og på lofter, måske i forbindelse med en kvist, var der tre kamre. I baghuset var der kælder, køkken i første etage og derover tre små kamre. I alt fem stuer og seks kamre. To af kamrene lå over hanebjælkerne.

I hjørnehuset, nr. 92, boede 1787 præsten, Hr. JØRGEN HATTING RØRBYE (1739-1809), med kone og deres tolvårige søn, der var studerende. Desuden havde han husjomfru, kokkepige, stuepige og gårdskar. Kapellanens residens bestod

i 1774 af et toetages kompleks. Der var fire kældre. I første etage var der en forstue, tre stuer, et sengekammer og køkken. Ved køkkenet fandtes der to små kamre. På anden etage var der tre stuer og fire kamre. I alt rummede bygningerne seks stuer og syv kamre. Det fremgår i øvrigt, at huset på denne tid var malet gråt med gule vinduer.

Eftersom vurderingerne af ejendommene sjældent skete samtidig, men når de var blevet ombygget eller istandsatte, er det svært at give noget indtryk af, hvorledes de fire gårde forholdt sig til hinanden. Efter branden i 1728 blev der udarbejdet en vurdering af de bevarede huse, og af den fremgår, at mens organistens og klokkerens hus sattes til en grundtakst på henholdsvis 90 og 95 rigsdaler, og theskænker Iohan Meyers gård på nr. 184 til 145, så blev kapellanens bolig takseret til ikke mindre end 510 rigsdaler. Man kan altså gå ud fra, at præsten residerede i en ganske standsmæssig bolig. Af Den kommunale Afregningskommissions papirer fremgår det, at klokkerens og organistens residens op til branden i 1795 hver var forsikrede for 1600 rigsdaler, kapellanens for 2200 rigsdaler, mens huset på matrikel nr. 184 var forsikret for 2800 rigsdaler. Selv om det ikke kan udelukkes, at kirkens ejendomme har været underforsikrede, fortæller det, at kirkens tjeneres – gennem årene mange – klager over deres boligers tilstand meget vel kan have været berettigede.

Årene omkring 1800 kom til afgørende at præge kvarteret omkring Nikolaj Plads. – Det var en omtumlet tid. I Europa rasede krigen frem og tilbage med Frankrig og England som hovedaktører; det skabte store muligheder for neutrale magters handel, der under dække af neutraliteten kunne drives så nogenlunde frit.

Dansk handel blomstrede i den såkaldte florissante periode. Hver køl, der sattes i søen, kunne sejle store fortjenester hjem. På landet gennemførtes forandringer – de store landboreformer – der med tiden ændrede ikke bare landbruget og landbruger-

nes vilkår, men tillige hele kulturlandskabet. – Og så kom også varsler om nye og tungere tider. Den 26. februar 1794 brændte det første Christiansborg Slot, og året efter blev hovedstaden ramt af en ny katastrofe. Den 5. juni kl. 3 om eftermiddagen udbrød der brand i et lagerskur på Gammelholm. Lageret bestod af brædder, tømmer og andet, der var rene lækkerier for den røde hane. Med en stabil østenvind i ryggen spredtes branden ind over byen. – Nedturen blev fuldbyrdet efter århundredskiftet med Slaget på Reden 2. april 1801 – der blandt andet var en engelsk reaktion på den handel, der uhindret fandt sted under dansk flag -, Københavns bombardement i 1807, der ødelagde 300 huse og beskadigede 1600, og den efterfølgende bortførelse af den dansk-norske flåde. Siden fulgte Statsbankerotten 1813 og afståelsen af Norge i 1814. Det var et noget maltrakteret Danmark, som gik ind til den sidste periode med Enevælde.

Branden i 1795 ramte hovedstaden hårdt – da den i tre dage havde fejtet hen over byen, var en tredjedel af stadens gårde og huse blevet forvandlet til rygende ruiner; næsten 950 ejendomme var gået op i røg. Den efter 1728-branden organiserede brandforsikring måtte se i øjnene, at dens midler slet ikke rakte til at indfri de mange krav. Efter denne nye katastrofe blev brandforsikring gjort obligatorisk i København; og i det øvrige land begyndte man at forsikre sig mod den røde hane.

Efter branden i 1728 havde man fra regeringens side ønsket at regulere genopbygningen; at få gader og strøg rettet ud og at sikre en vis ensartethed i de genopførte huse – alt i overensstemmelse med de krav, barokken stillede til en moderne storby. Desuden ville man slippe af med det brandfarlige bindingsværk – i det mindste i facaderne. Den tilstræbte regelmæssighed og orden, som man så stærkt fra myndighedernes side ønskede sig, strandede dog på borgernes uvilje mod at lade andre blande sig i forhold, som de fra gammel tid opfattede som deres egne.

Visse fremskridt skete der dog. Nogle gader blev noget videre, visse trange småstræder blev helt sløjfet, og Kultorvet blev udlagt som åben plads. Men ellers var forandringerne begrænsede; mange huse blev genopført i bindingsværk. – Da man nu fik en ny chance med branden i 1795, greb myndighederne ind med større energi. Bindingsværk blev energisk bekæmpet, de almindelige tagrender af træ foret med beg – en ren »brandspreder« i en tør sommer, som 1795 – blev aldeles forbudt, og reguleringen af gaderne blev ført igennem med større autoritet. Det blev også beordret, at nye hjørnehuse skulle have afskårne hjørnefag, såkaldte brækkede hjørner; et træk der endnu i dag præger det københavnske bybillede, og som skulle hjælpe trafikken – og brandslukningen i påkommende tilfælde.

Kvarteret omkring Nikolaj Kirke blev frygtelig hærget af branden 1795; også kirken selv blev luernes bytte. Det højt rejste renæssance-spir var allerede klokken halv ni den første brandaften styrtet brændende ned og havde knust en del af nabohusene mod vest, i Lille Kirkestræde og Store Færgestræde, det vil sige husene ud mod den nuværende Højbro Plads. Hele kvarteret syd for kirken var også brændt – og her iblandt altså også de fire ejendomme på parcellerne nr. 92, 93, 94 og 184.

Hvad der skulle ske med den brændte kirke, var i begyndelsen uklart. Menigheden ønskede den genopført, men myndighederne tøvede og bestemte sig endelig for en anden løsning. Efter tiltag fra begge sider, blandt andet et utilstrækkeligt forsøg på fra private at rejse midler til kirkens genopførelse, blev det ved kongelig resolution i 1804 bestemt, at menigheden skulle opløses og fordeles på byens øvrige kirker; kirken selv – eller resterne af denne – skulle nedbrydes.

Rundt om kirken lå siden middelalderen kirkegården; både i den og inde i kirken var gennem årene mængder af københavnere lagt til hvile for sidste gang. At det havde været

Opmålingstegning af Nikolaj Kirkes nordside, udført engang i 1700-tallet.
Mellem tårnets stræbepiller ses benhuset (Københavns Bymuseum).

nødvendigt at opføre et benhus ved kirken viser dog, at gravfred – dengang som nu – er et relativt begreb.

Kirkegården havde tidligt et anseligt omfang, den brede sig bort på den anden side der, hvor Pilestræde i dag findes. Til

St. Nikolaj Kirke, efter Branden 1795.

Akvarel af J. P. Rasmussen fra 1809. Den viser Nikolaj Kirkes nordside, og dele af den omgivende kirkegård. Kirkens kor, der var blevet mindst hærget ved branden, er overdækket med et interimistisk bræddetag. På tårnets omgang har brandvæsenet fået opsat en alarmklokke (Nationalmuseet).

Slotskirken hørte ingen kirkegård, og Hoffet brugte i vid udstrækning Nikolaj kirkegård som begravningsplads. Mange fremtrædende og kendte mennesker blev gravlagt her, og dette har måske været årsagen til kirkegårdens størrelse.

Efterhånden som byen voksede på sit af voldene begrænsede areal, blev trykket mod alle kirkegårdene enormt – som mod byens andre åbne arealer: gader og torve. Langsomt, men sikkert blev større og større dele af kirkegårdene inddraget til byggegrunde og haver. De levende tog over efter de døde. Kirkegården var ikke den fredfyldte plet, vi i dag forbinder med ordet, her rodede dyrene, legede børnene og arbejdede de voksne; ofte var den i en forfærdelig dårlig tilstand, oprodet og

Udsnit af Geddes kort over Øster Kvarter fra 1757 med Nikolaj Kirke. Det ses, hvor tæt byen er blevet bebygget – husene er flyttet ind over kirkegårdens grænser og gaderne er trange. Mod vest er Nikolaj Kirkes tårn sammenbygget med genbohuset; det har nødvendiggjort at tårnets ene stræbepille blev gennembrudt, som det ses den dag i dag. Matriklerne nr. 183, 184, 185 og 216 på kortet svarer til tekstens matrikler nr. 94, 93, 92 og 184 (Nationalmuseet).

mudret. Ind imellem måtte de værste skavanker udbedres – huller kunne da fyldes ud med f.eks. middelalderlige ligsten, der gjorde udmærket tjeneste som trædesten, så kirkegården kunne passeres tørskoet.

Begrænsningen af kirkegårdenes areal gjorde dem i aller højeste grad uhygiejniske. De jordfæstede indbyggere nåede ikke at formulde, inden andre trængte sig på for at overtage deres plads. I de større byer over hele Europa blev der klaget over uhumskhederne og stanken, der spredte sig fra begravelsespladserne. Da pesten 1711 hærgede København, var det nødvendigt at udvide kirkegårdene, og nye arealer blev udlagt – de såkaldte assistenskirkegårde. Nikolaj Kirke blev tildelt en grund oppe i Borgergade.

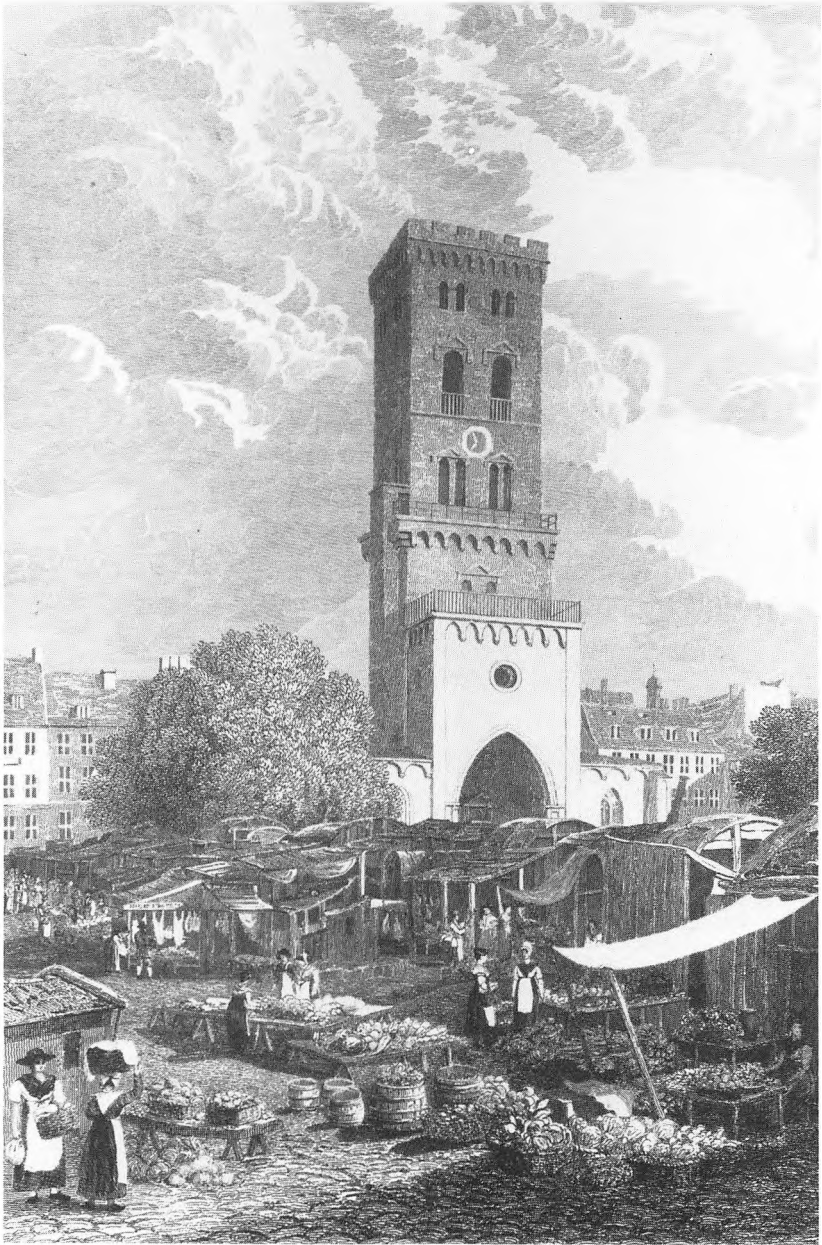
At forholdene på kirkegårdene inde i byen ikke var tilfredsstillende, var nok de fleste enige om, og i 1760 blev et større areal uden for voldene udlagt som begravelsesplads – den nuværende Assistens Kirkegård. Byens bedrestillede borgere foretrak dog fortsat at blive stedt til hvile inden for voldene, Assistens blev derfor betragtet som en fattigkirkegård. Først mod slutningen af århundredet, under indflydelse af romantikken og dens dyrkelse af det landlige, blev Assistens også begravelsesplads for det bedre borgerskab, og fra den tid stammer mange af de fine monumenter, som i dag pryder kirkegården.

Efter at Nikolaj Kirke var brændt 1795 blev kirkegården fortsat benyttet til begravelser, men efter at sognet var opløst og resterne af kirken bestemt til nedbrydning, blev denne virksomhed afviklet i stilhed. – Det betød dog ikke, at stilheden bredte sig over gravene. Inden kirkebygningen blev revet ned, var andre end den andagtsøgende menighed allerede rykket ind på kirketomten.

I 1807 fik brandvæsenet overladt den brandhærgede ruins tårn som vagttårn og brandstation – hvilken ironi! Tårnet blev 1820-23 istandsat, efter at kirkebygningen var blevet nedbrudt.

Foto fra omkring 1870. I forgrunden Højbro Plads med handlende, i baggrunden Nikolaj Tårn med kuglen (Københavns Bymuseum).

Nikolaj Tårn indrettet som brandstation og boderne på kirketomten og -gården omkring 1830 (Det kongelige Bibliotek).

»Maven« – støbejernsboderne på Nikolaj Plads fotograferet 1914
(Københavns Bymuseum).

I 1868 blev der på tårnets flade tag opsat en stang med en kugle, der hver dag præcis kl. 13 »faldt«, så byens borgere kunne vide, hvad klokken var slået.

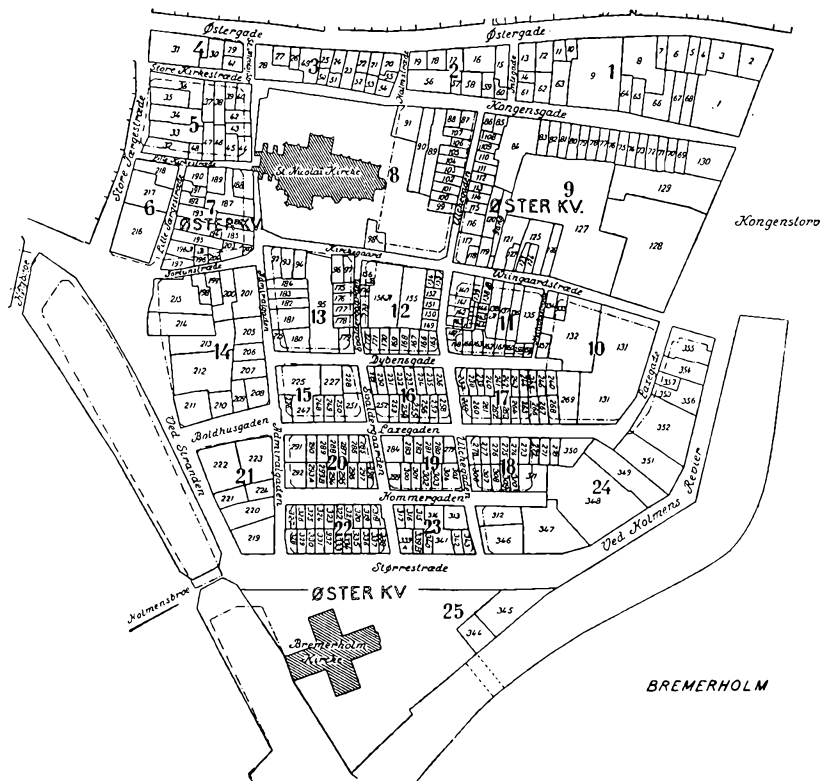
I 1810 havde slagtere fra Højbro Plads fået tilladelse til at flytte deres boder ind på kirkegården, og også nogle grønthandlere, høkere og andre småhandlende fandt vej til denne åbne plads, hvor de handlendes små træboder voksede op i den skønneste uorden. Disse forhold påkaldte sig snart nogen mishag. I 1818 blev de i Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn betegnet som en »vanzir for Staden«, og længe gik diskussionen om, hvad der skulle gøres for at rette op på forholdene. Først i 1845 blev problemet løst, da der blev opført to lange rækker slagterboder, i alt 74 butikker, i støbejern langs med pladsens kant. Slagterne flyttede herefter ind under nogenlunde ordnede forhold og kunne drive deres handel – i daglig tale kaldtes pladsen herefter »Maven«. Inde på det åbne stykke mellem slagterboderne blev der bygget to små pavilloner til udsalg af grøntsager, disse blev dog senere også indrettet til kødmarked.

Efter at brandvæsenet i 1882 ikke længere benyttede tårnet, opstod der diskussion om, hvad der skulle ske med pladsen. En kreds af borgere, heriblandt brygger CARL JACOBSEN (1842-1914) på Ny Carlsberg, argumenterede for, at Nikolaj Kirke skulle reetableres; de organiserede en offentlig indsamling, som på ti år skulle resultere i, at kirken kunne stå færdig på 100-års dagen for branden: »Naar vi nu reise Kirken, da skeer det til Reformationens Ihukommelse, til vor Hovedstads Pryd, men først og sidst Guds Navn til Ære«. Nogen løsning på spørgsmålet blev der dog ikke opnået, og ingen planer lå færdige, da brygger Carl Jacobsen i 1907 igen blandede sig i debatten og på afgørende vis kom til at præge udviklingen. Han tilbød at bekoste en rekonstruktion af tårnets spir. Efter en heftig diskussion i offentligheden modtog kommunen gaven, der stod færdig i 1909. Til minde om giveren prydes spirets vindfløj af hans monogram. Hermed forsvandt naturligvis også kuglen fra tårnets tinde.

I 1913 besluttede departementschef og lenssekretær PETER NICOLAI RENTZMANN (1845-1923) derefter, i overensstemmelse med sin afdøde søster IDA RENTZMANN'S (1841-1910) ønske, at bekoste genopførelsen af selve kirkebygningen til forsamlingsal, folkebibliotek, bymuseum og lejlighedsvis gudstjeneste. Grundstenen til Nikolaj Kirke blev nedlagt 1915, og to år senere kunne den indvies, hvorefter slagterboderne blev nedrevet.

Den nye bygning er dog aldrig blevet brugt helt efter intentionerne. Dog husede den Københavns Kommunes Hovedbibliotek fra 1917 til 1957, da dette flyttede til Kultorvet. – I dag benyttes huset til lejlighedsvis udstillinger og andre kulturelle arrangementer.

Den bygning, der stod færdig i 1917, kunne ikke rigtig måle sig med den, der gik til grunde ved branden 1795. Dels var den indre pragt naturligvis gået helt tabt, og dels fik det nye hus ikke det gamles ydre rammer. Den tidligere Skvaldergade,

Kort over Øster Kvarter med matrikelnumrene 1689. Med stiplede linier er angivet gadernes nutidige forløb. Matrikelnumrene 92, 93, 94 og 184 svarer til den nuværende matrikel nr. 147 – som det fremgår på modstående side (Fra: H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme 1377-1728, København 1943).

nuværende Nikolajgade, var efter branden blevet forlænget hen over den tidligere kirkegård, og gaden og de bygninger, der i 1850'erne var blevet opført langs gadens og dermed pladsens østside, lå nu der, hvor tidligere den østligste del af kirkens skib og koret havde ligget. Den nye bygning blev derfor ganske meget kortere end den gamle, og dens proportioner i forhold til det himmelstræbende spir kunne aldrig blive helt harmoniske.

Kort over Øster Kvarter med matrikelnumrene 1888. En sammenligning mellem de to kort viser tydeligt den gennemgribende regulering og sammenlægningen af tidligere selvstændige grunde, som blev resultatet af branden 1795 (Fra: H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme 1377-1728, København 1943).

Allerede da byen som fugl Phønix havde rejst sig af asken efter branden 1728, stod det klart, at hvis der for alvor skulle gøres en indsats for at udvide byens snævre stræder og gader, så krævede det en langsigtet indsats. Så tidligt som i 1750'erne havde myndighederne fået et godt øje til kvarteret omkring Nikolaj Kirke med dets snævre gader og passager – kirkens tårn var til og med bygget sammen med genbygningen, således at det havde været nødvendigt at lave en passage gennem

tårnets ene stræbepille. I 1751 behandlede Magistraten spørgsmålet, og i en kongelig befaling fra 1754 blev det stadfæstet, at der ved nybyggeri mod erstatning skulle afstås dele af grundene til færdselsårnernes udvidelse i en række af de snævrreste af byens stræder. Denne bestemmelse gjaldt både Vingårdstræde og Admiralgade – i 1760 blev der lavet opmålinger af Nikolaj kirkes tre grunde på hjørnet af disse gader, matrikel nr. 92, 93 og 94. Det blev bestemt, at der af disse grunde skulle afgives tilsammen ca. 100 kvadratmeter i tilfælde af nybyggeri.

Bestemmelsen trådte aldrig i kraft; men branden i 1795 gav myndighederne en oplagt mulighed for at gå helt anderledes radikalt til værks, og hele kvarteret blev reguleret. Det skete ikke helt efter planerne fra 1750'erne, men blev nok så drastisk. Facaden mod Vingårdstræde, ud mod det nuværende Nikolaj Plads, der tidligere var tænkt rykket noget tilbage, forblev stort set uforandret; der skulle jo ikke længere tages hensyn til Nikolaj Kirke og dens omkringliggende kirkegård. Derimod blev Admiralgades bredde voldsomt forøget. Matrikel nr. 92 på hjørnet blev herved stort set halveret. Mens de tre grunde mod Vingårdstræde måtte afgive tilsammen 14 kvadratmeter, så var tabet mod Admiralgade over 80 kvadratmeter. Den sydlige liggende matrikel nr. 184 med facaden mod Admiralgade måtte også afstå en alvorlig bid. Skellet mod gaden blev flyttet ca. 5 meter tilbage, og grunden blev derved formindsket med ca. 27 kvadratmeter – eller ca. 20%.

Afståelserne skete mod erstatninger, som blev udbetalt gennem Den kommunale Afregningskommission. Da kvarterets grunde i almindelighed i forvejen ikke var særlig store, måtte afståelserne nødvendigvis få til konsekvens, at der skete mange sammensmeltninger, således at to eller flere af de tidligere matrikler blev til en ny ejendom. Hvis man sammenligner matrikelkortet fra før branden med det fra 1800-tallet, ser man da også tydeligt, at mængder af de tidligere smågrunde er blevet reduceret voldsomt og nye større er blevet skabt.

HUSET

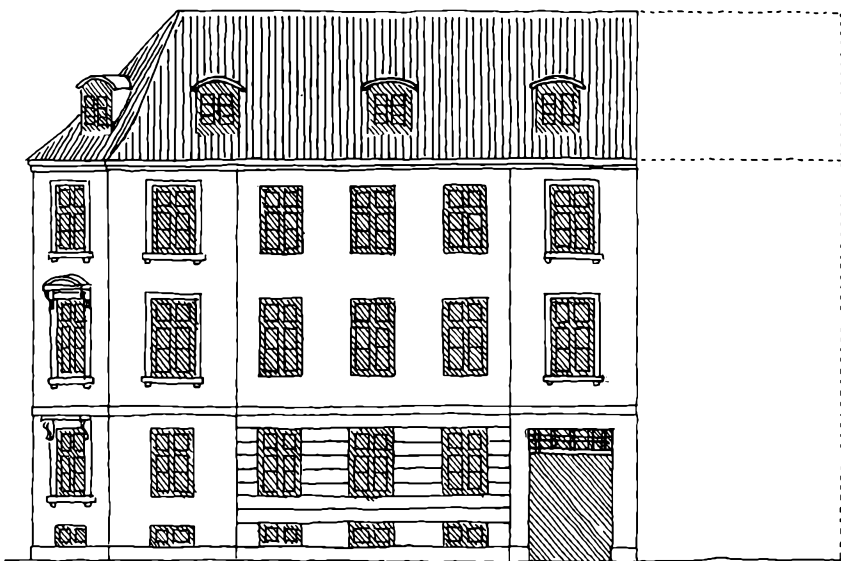
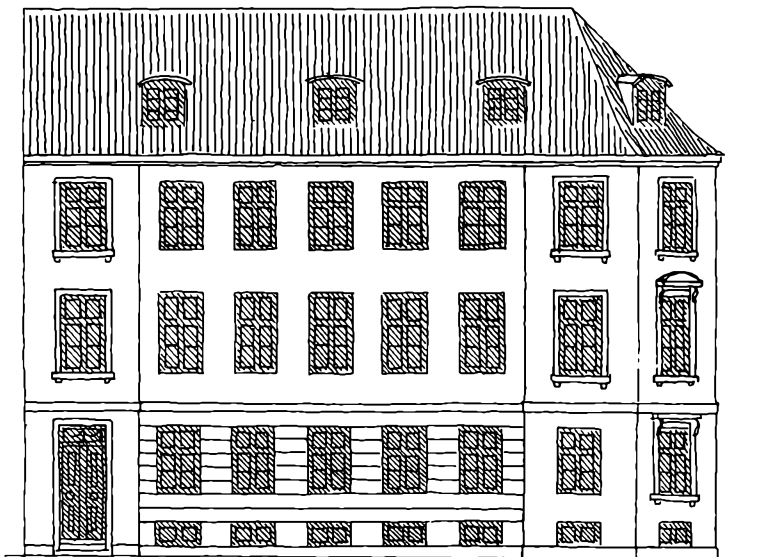
SELV OM DER, som ovenfor beskrevet, herskede nogen Usikkerhed med hensyn til, hvad der egentlig skulle ske med Nikolaj Kirke efter branden i 1795 – om den skulle genopbygges, eller om den skulle ophøre med at eksistere -, så må man allerede kort efter branden have truffet en beslutning om, hvad der skulle ske med de ganske mange ejendomme, som kirken havde ejet rundt om Nikolaj Plads. Nogle blev solgt, andre overgik til anden anvendelse. Sognepræstens gård, på nuværende matrikel nr. 146, var naturligvis også brændt; og grunden blev delt i to. Delen mod Dybensgade blev solgt. Allerede i december 1796 blev den resterende del, med facade mod Vingårdstræde – denne del af gaden fik først i 1917 navneforandring til Nikolaj Plads – overdraget til Nicolaj Sogns Pleye Commission, der her lod opføre et arbejdshus; det vil sige en anstalt, hvor fattige, som ikke var affældige nok til at kunne indtages på Almindelig Hospital i Amaliegade, kunne få husly og kost, mod at de til gengæld arbejdede og derved bidrog til deres eget underhold. Arbejdshuset eksisterede frem til 1892, hvor det blev lavet om til alderdomshjem. Allerede i 1901 blev dette dog afløst af det, der senere er blevet kaldt De Gamles By, og huset overgik i privat eje.

Også om de grunde, hvor klokkerens, organistens og kapellanens residens havde ligget, blev der truffet en hurtig afgørelse. Allerede den 20. juni 1796 – altså kun godt et år efter branden, og længe inden kirkens skæbne var afgjort – blev der tinglyst et skøde, i følge hvilket alle tre grunde blev solgt til »GUNNI BUSCK, Bogholder ved Den danske og norske Species Banque«.

Endnu var spørgsmålet om grundene dog ikke helt afklaret; tilbage stod at ordne det mellemværende, som bestod mellem grundejeren og staden i forbindelse med afståelsen af dele af arealet til gadernes udvidelse. – Dette problem løstes den 13. december 1796, da Den kommunale Afregningskommission beregnede erstatningen til Nikolaj Kirke til 1169 rigsdaler for den del af grundene, som blev afstået. Samtidig behandlede kommissionen spørgsmålet om erstatning for de fundamenter, som stod tilbage efter branden, og som nu skulle fjernes for at give plads til at forøge gadernes bredde. Af brandassurance, der for klokkerens og organistens huse hver beløb sig til 1600 rigsdaler, for kapellanens til 2200 rigsdaler, blev der beregnet en samlet erstatning på 292 rigsdaler. Mens kirken i følge skødet til Gunni Busck havde forbeholdt sig erstatningen for det afgivne areal, så indeholdt papirerne ikke nogen bestemmelse angående erstatningen for fundamenterne. Kirken og køberen kom overens om, at dele disse penge lige over, således at hver fik 146 rigsdaler. – Hermed var overdragelsen af grundene helt afklaret i juridisk forstand. Dog var det først den 2. december, at staden fik tinglyst skødet på de dele af arealet, som den havde købt til gadeudvidelser.

Der er dog ingen tvivl om, at inden tinglysningen af skødet lå planerne for det hus, der skulle rejse sig på pladsen, allerede klar; ja, byggeriet må være sat i gang og have stået på i et længere tidsrum. Dette fremgår tydeligt af brandforsikringsarkivalierne. Af disse kan man se, at Gunni Busck allerede den 19. juli – ikke engang en måned efter at skødet var blevet tinglyst – begærede at få vurderet sit hus; eller rettere det hus, han var i gang med at få opført. For ikke at lade store værdier stå uforsikrede, fik bygherren nemlig vurderet huset, endnu inden det var fuldt færdigbygget. Men i slutningen af juli var selve bygningen stort set færdig, med vægge og skillevægge, og alt var kommet under tag.

Det var en ganske statelig bygning, der voksede op på

Rekonstruktion af den nyopførte bygnings facader mod Vingårdstræde – nuværende Nikolaj Plads – og Admiralgade. Udførte på grundlag af brandtaksationen 1797 (Arkitekt Bendt Friis, Varmings Tegnestue).

hjørnet af Admiralgade og Vingårdstræde. Beskrivelsen af bygningen til brandforsikringen i 1796 meddeler mest om det ydre; det indre var jo langt fra færdigt. Huset havde syv fag mod Vingårdstræde, fem mod Admiralgade, foruden det skrå hjørnefag. Endefagene mod begge gader var – tillige med det skrå hjørne – trukket lidt frem, således at der kom en fordybning mod Vingårdstræde i fem fag, mod Admiralgade i tre. Soklen var i »bornholmersten« (sandsten), og omkring indgangen og vinduerne i endefagene og det skrå hjørne var der anbragt udsmykninger i samme sten. Over første etage løb der yderligere en bort i samme materiale. Op til denne var facaden i fordybningen murede kvadrer, ellers nævnes intet om at bygningens ydre var pudset. – Husets facade var helt i overensstemmelse med de fremherskende forestillinger om, hvordan pænt borgerligt byggeri burde tage sig ud. Den mand, der mere end nogen anden prægede tidens smag, var arkitekten CASPAR FREDERIK HARS DORFF (1735-1799); gennem sit eget byggeri, blandt andet hans eget hus på Kongens Nytorv – mellem Det kongelige Teater og Charlottenborg, og kontakter med arkitekter og håndværkere, fik han overordentlig stor indflydelse på tidens byggeri; stilen kaldes i Danmark nyklassicisme. Grundtanken i facaderne var, som i rokokoen, en tredeling, men hvor man i rokokoen med udsmykning fremhævede husets midte, var det nu i almindelige borgerhuse endefagene, som med fremspring og udsmykning blev trukket frem.

Alle den nyopførte bygnings ydermure var i grundmur, og det var også skillerummene i kælderetagen, mens skillerummene ovenover i etagerne alle var i bindingsværk og udmuret med sten. Beskrivelsen af husets etager er meget sparsom, de har på dette tidspunkt formentlig stået med de bare vægge. Taget var af sorte tegl både til gården og til gaden; mod Vingårdstræde var der seks halvrunde og fire ovale tagvinduer, mod Admiralgade et halvrundt, alle dækket med blik, mod gården var der to simple tagvinduer. – Huset blev ved

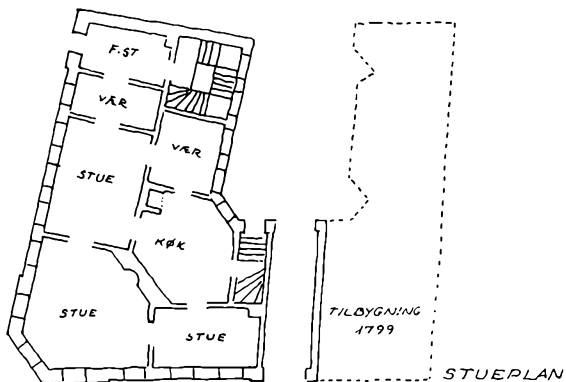
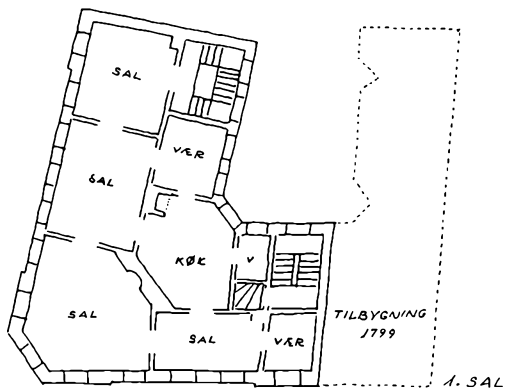
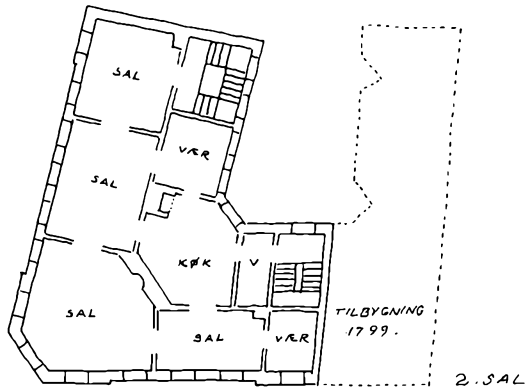
vurderingen den 28. juli 1796 vurderet til en samlet værdi af 6700 rigsdaler.

Næsten ti måneder skulle der gå, inden huset stod helt færdigt. Den 16. maj 1797 anmodede bygherren igen brandforsikringen om at foretage en taksation af ejendommen. Gennem den beskrivelse, der da blev udarbejdet, kan man danne sig et ganske godt indtryk af, hvorledes huset må have taget sig ud. Det gælder dog naturligvis alene selve bygningen, da inventar, ud over faste genstande som f.eks. ovne og skabe, ikke blev optegnet. Enkelte ting har det ikke været muligt at placere helt nøjagtigt; men i hovedtrækkene er den nedenfor gengivne tegning over huset korrekt.

I kælderen, hvis højde over jorden var omkring en halv meter, var der elleve rum, et af dem med åben skorsten. Nedgangen til kælderen var inde i gården af otte trætrin, nedgangen var overdækket. Vinduerne var forsynet med jerntræmmer. Gulvet var brolagt og der var hvidtede vægge.

Stueetagen var godt tre og en halv meter høj, og der fandtes i denne en lejlighed. Indgangen til forstuen var i det nordligste fag mod Vingårdstræde; op til indgangen, der var udsmykket med billedhuggerarbejder, var der tre stentrin. Forstuen var med hvide vægge og gipset loft. Bag forstuen fandtes, med udgang også til gården, husets hovedtrappe, der var i tre løb med jerngelænder og mahogni-håndgreb. Under trappens andet løb var der et lille kammer uden opvarmningsmulighed.

Til højre for forstuen var der et værelse på et fag. Som i de fleste andre rum i huset var det nederste af væggene og vinduespillerne panellerede, over panelerne var der opsat malet lærred udspændt på rammer, rundt om disse felter sad malede lister, loftet var gipset og udsmykket med stukkatur. Gulvet var »lagt«, hvilket betyder, at der var plankegulv. Værelset var som næsten alle husets rum forsynet med en ovn, der stod på marmorfliser. Her som i hele stueetagen var vinduerne mod gaden forsynet med indre skodder.

Rekonstruktion af indretningen af den nyopførte bygning 1797. Udført på grundlag af brandtaksationen 1797. På tegningen er gangen mellem køkkenet og hovedtrappen ikke indtegnet, da dens placering i huset er noget usikker (Arkitekt Bendt Friis, Varmings Tegnestue).

Efter dette værelse kom en stor tre fags stue. Udstyret var som i værelset, dog var listerne på væggene forgyldte; opvarmningen i dette værelse var en treetages vindovn, foroven udsmykket med en vase.

Hjørnestuen havde to fag vinduer til Vingårdstræde og to til Admiralgade, foruden naturligvis vinduet i det skrå hjørnefag. Denne stue var i udstyr som værelset, men også med forgyldte lister, bagest i stuen var en muret niche, hvori der var placeret en toetages piedestaloavn.

Til Admiralgade var der en to fags stue, i udstyr som værelset.

Mod gården var der ved siden af hovedtrappen et værelse med to vinduer, og med et loft uden udsmykning. Mellem dette værelse og værelserne ud til gaden fandtes en gang, som forbandt køkkenet med hovedtrappen.

Efter dette lå køkkenet i det skrå hjørne ind mod gården. Her var en åben skorsten, men også komfur; noget af rummet var skilt fra som spisekammer. Her var hvide vægge, gipset loft og bræddegulv. Bag køkkenet fandtes husets anden trappe, en simpel fyrretræstrappe. Fra trappen var der udgang til gården med tre trin ned; under andet løb fandtes et kammer uden oavn.

I det sidste fag mod Admiralgade var husets port, en port fandtes mod gaden, mens der til gården kunne lukkes med en gitterport. Porten var brolagt, med hvidtede vægge og gipset loft. Over porten fandtes et portkammer uden oavn.

Førstesalen var i det hele nogenlunde magen til stueetagen. Dog, hvor forstuen og porten tog plads i stueetagen, blev der her plads til lidt flere og større rum. Over forstuen kunne der mod Vingårdstræde blive plads til en to fags stue i stedet for det lille værelse i stueetagen. Og hvor porten mod Admiralgade tog pladsen op, blev der plads til to små værelser med et vindue i hver, et til gaden og et til gården. Hjørnestuen i denne etage var forsynet med en tre etages piedestaloavn med en bronzeret figur.

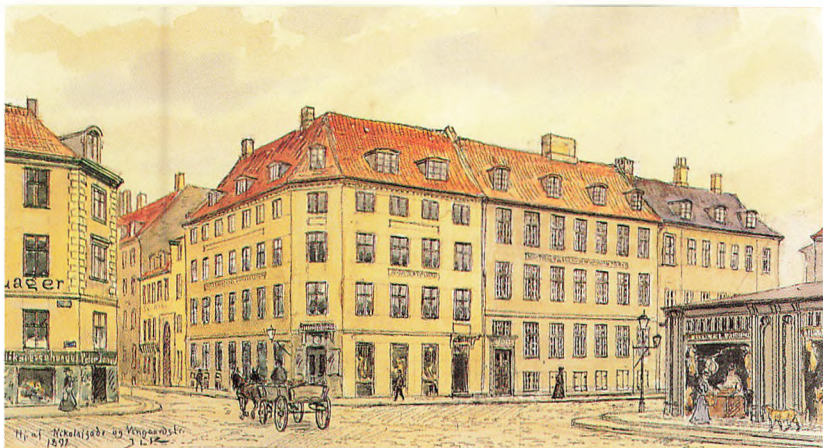
Andensalen var i indretning som førstesalen, dog var der en anelse lavere til loftet end i de to nederste etager, hvor der var lige højt til loftet.

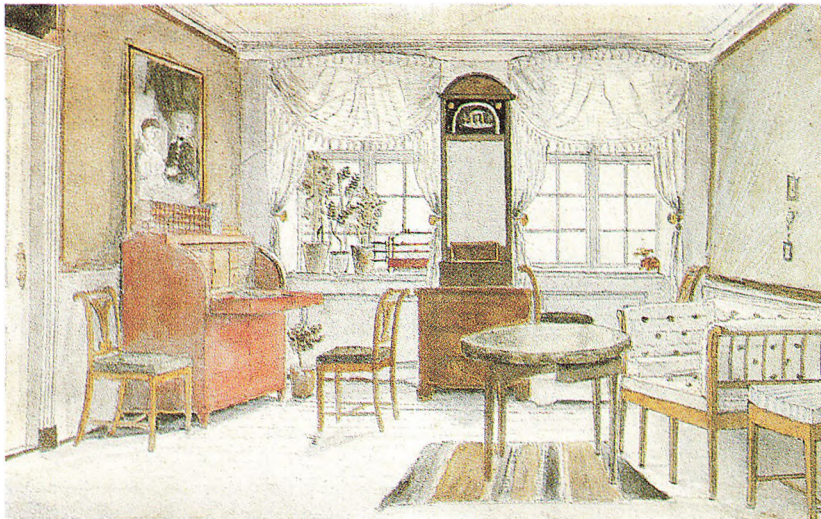
På loftet var der nogle skillerum, og her fandtes også to kamre med gipsede lofter og pudsede vægge, i det ene af disse fandtes en ovn.

I gården fandtes et muret lokum med tre huller, også dette med tag af sorte glaserede sten, og en vandpumpe.

Hele herligheden blev ved besigtigelsen den 24. maj 1797 vurderet til ikke mindre end 12.000 rigsdaler; eller næsten dobbelt så meget som det rå hus var blevet takseret til ti måneder tidligere. – Det havde naturligvis været et bekosteligt byggeri, og byggherren mente, at snedkermester PENGEL, der havde stået for indretningen, havde taget for høj en pris. I august 1797 fik han vurderet snedkerarbejdet af to mestre – om

Akvarel af J. L. Ridter fra 1892. De tre bygninger med facaden mod Nikolaj Plads er: til venstre den af snedkermester Johan Pengel opførte bygning, som i dag ejes af Ingeniør-Sammenslutningens Pensionskasse. I midten det arbejdshus, 1892 ombygget til alderdomshjem, som Nicolaj Sogns Pleye Commission lod opføre efter branden 1795; i dag findes her værtshuset De Tre Musketerer. Til højre, delvis skjult bag slagterboderne, ligger den bygning Gunni Busck lod opføre 1797 (Københavns Bymuseum).

Der findes ingen billeder fra Gunni Buscks hjem, som kan fortælle om indretningen og brugen af de forskellige rum. Denne akvarel forestiller et noget mere beskedent hjem indrettet 1808. Medea Buntzen, født Garb, var 1808 vendt hjem fra Rusland, hvor hendes mand var afgået ved døden. Slægtninge hjalp hende med nogle værelser i deres ejendom i Bredgade. Akvarellen, der formentlig er udført af hendes søn, Jacob Buntzen, i 1823, forestiller en af disse stuer – »Moders Værelse«, indrettet i tidens lette empirestil (Tove Clemmensen: Skæbner og interiører. København 1984, beretter mere om denne akvarel. Nationalmuseet).

han fik noget nedslag i prisen, ved vi dog ikke. Snedkermesteren er formentlig identisk med den snedkermester JOHAN PENDEL, som selv var bygherre på et af nabohusene; det på hjørnet af Vingårdstræde og Skvaldergade, i dag Nikolaj Plads 23.

Ud over de små kamre under trapperne og på loftet, der uden tvivl har tjent til værelser for tjenestefolkene, er det ikke muligt at give noget egentligt billede af, til hvad de enkelte rum har været anvendt, og hvorledes de har været indrettet.

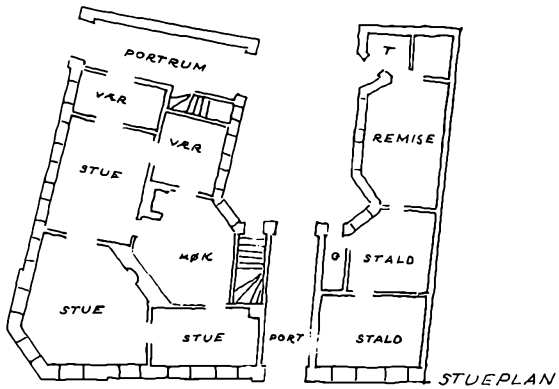
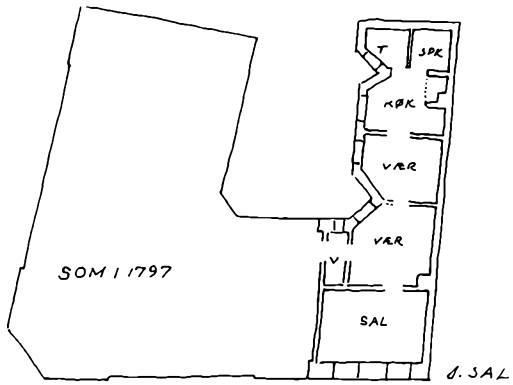
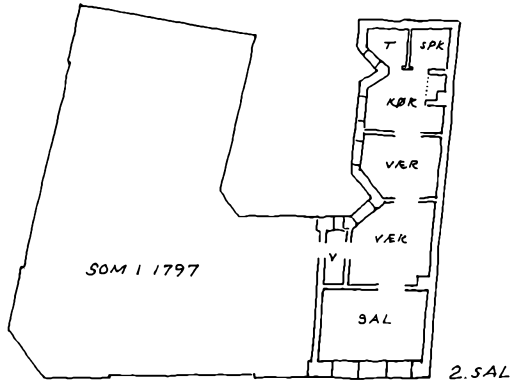
Selv om Gunni Busck nu havde fået sig en ganske stor og fornem bolig, gik han snart i gang med at bygge om. Han fik

mulighed for at erhverve grunden syd for sit nye hus, den tidligere matrikel nr. 184. Allerede den 26. juni 1797 – kun en måned efter at hans hus stod færdigt – fik han skøde på grunden. Også af denne grund var der, som beskrevet ovenfor, afgivet en stor del til Admiralgades udvidelse; og der kunne næppe bygges en tidssvarende bolig på den ganske smalle og ret lille grund.

Gunni Busck var altså igen bygherre og må ret snart være gået i gang med at bygge til – og om; thi hans nys færdigbyggede bolig blev ændret på et par punkter i forbindelse med nybyggeriet. Om denne udvidelse af huset fra starten havde været i bygherrens tanker, kan vi naturligvis ikke vide noget sikkert om; men det er næppe troligt. Dels fordi han vel i så fald fra starten havde bygget første etape derefter, dels fordi tilbygningen kom til at forstyrre den nyklassicistiske facade, han havde fået opført mod Admiralgade.

Den 29. august 1799, altså bare godt to år efter at hans første hus stod færdigt, begærede Gunni Busck atter, at brandforsikringen skulle vurdere hans ejendom.

Den væsentligste forandring ved det tidligere hus var, at der, hvor der før havde været forstue til Vingårdstræde, og mod gården trapperum, nu var skabt en port mere, således at ejendommen havde port både til Vingårdstræde og til Admiralgade. Den nye port var brolagt, havde hvide vægge og gipset loft, både til gården og til gaden var den forsynet med en port. Denne forandring fik nogle andre konsekvenser i husets stueetage. Værelset til gården ved siden af trappen, der tidligere havde været på to fag, var nu blevet delt, således at der var et lille et-fags værelse og ved siden af dette en ny forstue omfattende det andet fag; forstuen havde opgang fra porten ad tre trin. I øvrigt var der ikke sket nogle forandringer i den bestående bygning; det nævnes dog, at der bag ovnene i de fleste rum er marmoreret, men det kan være noget, som bare er udeladt ved taksationen i 1797; det behøver ikke være noget nyt.

Rekonstruktion af indretningen af det ombyggede hus 1799.
 Udført på grundlag af brandtaksationen 1799
 (Arkitekt Bendt Friis, Varmings Tegnestue).

Tilbygningen havde, som sagt, forårsaget nogen ubalance i den før så stilrene nyklassicistiske facade mod Admiralgade. Som beskrevet ovenfor, bestod den gamle facade mod Admiralgade af fem fag, hvoraf de tre midterste var trukket en anelse tilbage, og hvor facaden op til en bornholmerstensbort over første etage var med murede kvadrer. Når der nu blev tilbygget to fag ved enden af denne facade, måtte det æstetiske problem, at fordybningen ikke længere var centreret, løses på en eller anden måde. – Bygherren valgte den enkleste løsning. De to fag blev bygget til i fortsættelse af det gamle endefag, således at facaden nu havde et fremtrædende fag ved siden af det skrå hjørne, tre fags fordybning og så tre fremtrædende fag længst væk fra hjørnet. Dog var de to tilbyggede fag noget bredere end fagene i det oprindelige hus. Tilbygningen blev tilsyneladende ikke udsmykket ud over at bornholmerstensborten over første etage og soklen af samme materiale blev fortsat. På taget blev der plads til yderligere et halvrundt vindue mod gaden. Ind mod gården var taget, der var et halvtag, forsynet med to kviste og et simpelt tagvindue.

Tilbygningen var uden kælder. I stueetagen rummede den en række rum, som man måske havde savnet i planløsningen af det første hus. Ved siden af porten til Admiralgade fandtes ind til gården en lille forgang og dernæst to stalde, en til fire heste til gaden og en til tre heste til gården. Staldene var brolagte med hvide vægge og gipset loft. I en tredjedel af etagens højde var over staldene indskudt et hængeloft – antagelig til foder og strøelse til dyrene.

Ved siden af staldene lå en vognremise med porte ind til gården, remisen optog tre fag. Lofterne var gipsede, væggene hvide, og der var brolægning. Da remisen ikke behøvede hele etagens højde, var der over den indskudt hele to værelser, med gipset loft, hvide vægge og bræddegulv, skillerrummene var dog af malede brædder.

Længst inde i gården var sidehuset forsynet med en forstue

i et fag, hvorfra en trappe i tre løb førte til etagerne ovenover, hvor der var indrettet to selvstændige næsten identiske lejligheder. Af deres udstyr fremgår det tydeligt, at de ikke er så standsmæssige, som de store herskabelige lejligheder, der fandtes i huset fra 1797. Der var jo også tale om lejligheder med opgang fra gården og de fleste værelser ud til denne; kun to fag vendte ud til Admiralgade.

Disse to fag til Admiralgade udgjorde en sal med gipset loft med stukkatur. Væggene var med bryst- og pillepanel, og over disse var væggene betrukne med lærred, der ikke var malet, men tapetseret med papirtapet; rundt om disse vægfelter var der malede lister. I denne sal fandtes en treetages ovn.

Bag salen var der et lille et-fags værelse til gården. Gipset loft, vægge med bryst- og pillepanel og derover malet lærred med malede lister omkring.

I hjørnet ind mod gården var der bag salen et større værelse, dog kun med et vindue i det skrå hjørne. Dette var med gipset loft, bryst- og pillepaneler og derover papir på de lærreds-betrukne vægge.

I selve sidehuset var der dernæst et værelse i et fag. Loftet var gipset, væggene med fodpaneler og derover papirtapet. Væggen ind til køkkenet var dog kun af malede brædder. I dette værelse var der ingen opvarmingsmulighed.

Køkkenet, med et spisekammer, optog sidehusets næste to fag. Her var en åben skorsten, gipset loft, hvide vægge og bræddegulv.

Sidehusets sidste fag rummede trappen.

Tredje etage var som sagt stort set identisk med denne lejlighed, og begge har de uden tvivl været tænkt til udlejning.

Alle værelserne havde »lagt« gulv som i huset fra 1797.

Loftet over tilbygningen var inddelt i syv mindre rum, hvoraf et havde tapet på væggene. I ingen af disse rum fandtes der ovn.

Gunni Busck færdige hus, der i det store og hele svarer til den

stadig eksisterende bygning, blev ved takseringen den 4. september 1799 vurderet til i alt 18.000 rigsdaler – en ganske betydelig sum. Fra en bevaret regnskabsbog i Det kongelige Bibliotek, som Gunni Busck førte mellem 1802 og 1818, ved vi, at han selv har beregnet de samlede omkostninger ved husets bygning til i alt 30.500 rigsdaler. Forskellen udgøres kun for en mindre del af prisen på grundene, der kan være indregnet. Men det er troligt, at en mand, der formåede at financiere en sådan ganske betydelig nybygning, tillige har ønsket og kunnet indrette sig ganske standsmæssigt i sit nye hus. En ganske stor sum kan således tænkes at være anvendt på møbleringen af hans og hans families egen lejlighed.

Selv om huset i de næsten to hundrede år, der er forløbet, siden det blev bygget, selvfølgelig er blevet forandret og ombygget mange gange, blandt andet i forbindelse med dets forandring fra boliger til overvejende kontorer og erhverv, rummer det stadig mange minder om den bygning, som Gunni Busck lod opføre. Ikke alene er de ydre rammer og for en stor del også rumfordelingen overvejende identisk med den oprindelige, men der findes også bevaret nogle af de oprindelige åbne skorstene i de gamle køkkener, og i en del af rummene er såvel lofterne med deres stukkatur og væggene med deres bryst- og pillepaneler ganske velbevarede, selv om en del af panelerne i dag gemmer sig bag senere opsatte vægplader.

Hvorledes og hvornår de forandringer, der gennem tiderne har fundet sted, er kommet til, er det ofte svært at sige noget helt sikkert om.

I 1830 blev huset takseret til brandforsikringen igen. Den eneste forandring mod tidligere synes da at være, at staldene var blevet bygget om til værelser. Vognremisen derimod var bevaret. Hele bygningen blev nu vurderet til 27.400 rigsdaler.

I 1856 gennemgik ejendommen en større ombygning. Kælderetagen blev bygget om til værelser og butik. Der blev etableret en nedgang fra Vingårdstræde til et af værelserne og

desuden en nedgang i det skrå hjørnefag, hvor der blev indrettet butik; her havde CHRISTIAN ANTON JØRGENSEN (1815-77), der også snart skulle få skøde på ejendommen, sin urtekrambutik. I stueetagen blev porten til Vingårdstræde sløjfet, og hvor den havde været, fandtes der nu et værelse på et fag. Ved siden af dette blev det tidligere et fags værelse og stuen på tre fag til Vingårdstræde slået sammen til en stue på fire fag, der fik dør og trappe ned til gaden. Samtidig blev køkkenet i hjørnet mod gården i alle tre etager bygget om til værelse, og et nyt køkken etableret i rummet ved siden af, i to fag til gården. Med ombygningen var huset i nogen grad blevet »vendt«; med sløjfning af porten til Vingårdstræde blev den tidligere hovedtrappe afskåret fra gaden, og den blev nu reduceret til køkkentrappe i tilknytning til det nye køkken. Den tidligere bagtrappe i porten til Admiralgade blev nu hovedtrappe for hele bygningskomplekset. Tilbygningen fra 1799 med facade til Admiralgade blev også forandret ganske meget. Der blev gravet ud til kælder, ligesom der under porten blev lavet to kælderrum. Og i stueetagen i sidehuset blev der med trappe til gaden etableret en butik, hvor der vistnok residerede en hørkræmmer. Bag butikken blev der, hvor der oprindeligt var stald og vognremise, bygget køkken, forstue og pigekammer. I forbindelse med denne ombygning blev facaden på huset helt ændret. Der blev indsat gennemgående vinduer mellem kælderen og stueetagen i hele facaden mod Vingårdstræde og Admiralgade. Med denne indretning er der næppe tvivl om, at stueetagen ikke længere udelukkende blev benyttet til beboelse, men at i det mindste værelserne til gaderne blev udnyttet til erhverv – som det vil fremgå længere fremme i en ganske lang periode til café. Desuden spredte kvaderstensmuringen, der før kun fandtes i facadens fordybninger, sig over hele facaden op til den sandstensbort, som løb over stueetagen; det er muligt, at den samme sandstensbort ved ombygningen også er blevet flyttet noget højere op til lige under første

Tegning fra en prisliste som urtekræmmer Christian Anton Jørgensen har udsendt. Tegningen viser huset, som det tog sig ud efter ombygningen 1856, og er antagelig lavet engang i 1860'erne (Det kongelige Bibliotek).

sals-vinduerne, hvor den stadig sidder. Den samlede vurdering beløb sig nu til 32.000 rigsdaler.

Næste ombygning fandt sted i 1877. Den væsentligste nyhed var, at der nu blev indlagt gasledninger i de fleste rum, således at huset kunne oplyses med gaslys. Forsikringssummen lød nu på 78.600 kr.

I 1881 var der to butikker i huset, begge i kælderen. I den på hjørnet var der fortsat urtekræmhandel, ved siden af denne var der med nedgang fra Vingårdstræde blevet indrettet en høkerhandel. Disse var i 1886 erstattet af en vinhandel, som med skiftende indehavere skulle komme til at ligge der ganske længe. I stueetagen var der stadig café. En mindre brand i en del af bygningen i februar 1896 gav ikke anledning til nogle forandringer. Som det formentlig havde været tilfældet siden huset blev opført, brugte nogle af beboerne dele af deres lejligheder til erhvervsvirksomhed. I 1901 boede der ikke mindre end tre grosserere i ejendommen, der måske drev deres gerning herfra. Men dette påvirkede formentlig ikke i nogen større udstrækning husets indretning.

Tidernes forandring af de sanitære forhold har bevirket visse bygningsmæssige forandringer. I 1904 blev lokummerne i gården erstattet med vandklosetter, og samtidig fik nogle af lejlighederne også eget toilet. Og i 1927 kunne et af gårdtoiletterne fjernes, da kun de handlende i husets kælderetage nu benyttede disse; beboerne på tredje sal havde da lige fået indlagt toilet. Man skal dog helt frem til 1957, før der bliver indrettet toilet i kælderen. I 1969 blev gårdtoiletterne fjernet, og der blev i stedet på pladsen indrettet parkeringspladser. Bilen havde holdt sit indtog i byen.

Omtrent samtidig med forandringerne i de sanitære forhold begyndte der at blive indlagt elektrisk lys i ejendommen. I 1909 var denne moderne bekvemmelighed blevet indlagt i hjørnehusets anden og tredje etage, men ikke i stuen, kælderen og sidehuset. Ved en brandtaksation dette år vurderedes hele

Husets facade mod Admiralgade som den tog sig ud omkring 1908 (Københavns Bymuseum).

ejendommen til 103.200 kr. Senere spredte det elektriske lys sit klare skær over hele huset.

I 1919 blev der i stueetagen indrettet vekselererkontor. I den forbindelse blev det stadig eksisterende glasvindfang i stueetagen etableret; og formodentlig er det også ved denne ombygning, at de gennemgående vinduer tages ud og erstattes af næsten kvadratiske vinduer uden sprodsler i stueetagen og kælderen.

I 1921 købte Dansk Ligbrændingsforening, som det vil fremgå nedenfor, ejendommen, der nu af brandforsikringen vurderedes til ikke mindre end 307.600 kr. – næsten en tredobling på tolv år. I stueetagen, hvor der havde ligget et vekselererkontor, blev der indrettet kontorer for Foreningen, samt en lejlighed til den daglige leder KNUD REENBERG.

Efterhånden som ligbrændingssagen vandt frem, og såvel administration som personale derfor blev mere omfattende, blev der for trangt i stueetagen, og i 1939-40 blev husets anden etage inddraget til brug for Foreningen. I den forbindelse opførtes en indre trappe i hjørnerummet mod gården, det oprindelige køkken. Samtidig blev der lavet et centralvarmeanlæg i stueetagen.

Ved den renovering af huset, som finder sted i efteråret og vinteren 1990-91, vil der dels blive foretaget en del nødvendigt vedligeholdelsesarbejde overalt i ejendommen, dels vil facaden, der ikke har fremtrådt særlig heldigt, blive ændret. Intentionen har været at nærme sig den oprindelige facade, så vidt det har kunnet lade sig gøre under hensyntagen til husets brug. – Således vil de fremtrædende dele af facaden omkring hjørnet og enderne, under sandstensborten over første etage, blive befriet for kvadmuringen og kun pudset, og alene på de tilbagetrukne dele af facaden bliver pudsen forsynet med furer. Samtidig bliver der indsat vinduer med sprodsler i kælder- og stueetagen. Facaden nærmer sig dermed mere det udtryk, den havde i 1799, da Gunni Busck havde gennemført sit byggeri.

EJERE OG BRUGERE

ET HUS, der snart kan fejre sin 200-års fødselsdag, har naturligvis været ejet af mange forskellige mennesker og været beboet af endnu flere – for nogle har det været et kort bekendtskab, for andre har det været deres hjem og måske deres arbejdsplads i en stor del af deres liv. Alle kan naturligvis ikke komme med i denne oversigt, der hovedsagelig medtager nogle, der fik betydning for husets historie, som ejere eller beboere i lange tider.

Om manden, der lod bygningen opføre, Gunni Busck, ved vi ikke så meget. Hans farfar, OLE ANDERSEN BUSCK (- ca. 1788), var indvandret fra Skåne og fik i 1733 borgerskab i København som hjulmagermester. Han købte et hus i Springgaden nr. 17, i den nordlige ende af det nuværende Pilestræde, hvorfra han drev sit erhverv. Og her fødtes hans tre børn. Den ældste fik navnet MATTHIAS OLSEN BUSCK (1739-1802); han stod i lære hos sin fader og overtog efter hans død såvel ejendommen som virksomheden. I 1760 fik han borgerskab som hjulmand, og samme år giftede han sig med SIDSE MARGRETHE JØRGENDATTER STÆHR (1737-1809). Hun havde været gift før med en tømremester ved navn GUNNI ANDERSEN. Med Matthias Olsens Busck fik hun fire børn: GUNNI OLSEN BUSCK (1765-1821), der blev opkaldt efter moderens første mand, OLUF BUSCK (1767-1824), der blev karetmagermester, GUNILDE CATHRINE BUSCK, der blev gift med en hjulmager, og CHARLOTTE AMALIE BUSCK.

Selv om Gunni Busck altså var ud af en familie, der i generationer havde noget med hjul- og karetmageri at gøre, må han være blevet uddannet som kontormand. I 1791 var han fuldmægtig, senere bogholder, ved Det schimmelmanske

Fideikommis; det kontor, der administrerede de schimmelmannske godser og fabrikker. I 1795 blev han ansat som contrabogholder i Den danske og norske Speciebank; en uafhængig seddelbank, der i 1791 var blevet oprettet i København. Lønnen var 800 rigsdaler om året, og arbejdet var dels at føre regnskaber, dels at være medunderskriver på alle de nye pengesedler. I 1805 skiftede Gunni Busck stilling til det kongelige bankkontor i København, hvor han i 1810 blev forfremmet til anden direktør, med en løn af 1200 rigsdaler årligt. Han var med i Borgervæbningen, hvor han i 1803 blev regnskabsfører med titel af regimentskvartermester og fik en årlig betaling på 300 rigsdaler; i 1808 forlod han dog stillingen og modtog herefter en årlig pension på 100 rigsdaler. Den 28. januar 1812 fik Gunni Busck »bestalling at være virkelig Justitsråd«.

Gunni Busck giftede sig 21. december 1796 med DOROTHEA LUDVIGSEN (1779-1855). Hun var datter af skibsreder og grosserer JUST LUDVIGSEN (1742-1818) og BIRGITTE TRANBERG (1761-1813). – Hendes familie var ganske velhavende, ved faderens død i 1818 fik hun i arvepart mere end 39.000 rigsdaler – en ganske betydelig sum.

Det er ikke utænkeligt, at den kommende svigerfamilie har støttet Gunni Busck økonomisk, da han gik i gang med sit byggeprojekt ved Nikolaj Plads; alene på sin løn har han ikke kunnet financiere opførelsen af det hus, hvor han skulle flytte ind med sin kone. Nogle penge vides han også at have lånt: 14.000 rigsdaler i Den slesvig-holstenske Brandkasse, og 4.000 rigsdaler af geheimeråd og statsminister Grev ERNST SCHIMMELMANN (1747-1831), som han formentlig har kendt fra sit arbejde i fideikommiset. Summen svarer til brandforsikringen for hele ejendommen – men er langt fra den samlede omkostning på byggeriet; de 30.500 rigsdaler som Gunni Busck noterer i sin regnskabsbog. Af denne fremgår det også, at han i 1815 betalte pengene tilbage til Schimmelmann og i 1811 til

brandkassen. Han tog også et lån på 1074 rigsdaler i Speciebanken, som han betalte tilbage i 1809. Hvorledes han har kunnet financiere hele sit bekostelige byggeri, ved vi ikke nærmere; men hans løn som bankmand har han suppleret dels med stillingen som regimentskvartermester, dels viser hans regnskabsbog, at han drev privat ind- og udlånsvirksomhed; noget der alt sammen gjorde ham til en ganske velstående mand: med formue, stor ejendom i København og et ofte benyttet landsted i Vedbæk. Da han døde efterlod han sig en formue på omkring 50.000 rigsdaler.

Om livet i Gunni Buscks og hans families lejlighed på hjørnet af Vingårdstræde og Admiralgade ved vi næsten intet, ud over at det var en familie præget af tidens romantiske strømninger, blandt andet ADAM OEHLENSCHLÄGERS (1779-1850) digtning, og et grundlæggende kristent livssyn.

I hjemmet fødtes der efterhånden fire børn. Det ældste blev opkaldt efter sin far. GUNNI BUSCK (1798-1869) er familiens bedst kendte medlem.

Han blev først juridisk kandidat i 1820, men begyndte så at læse teologi. Inspirationen til at læse teologi havde han fået fra sin forlovede, ANDREA POULINE GUTFELDS familie; hendes far, FREDERIK CARL GUTFELD (1761-1823), var provst i Holmens Kirke og havde kontakt med de ledende kirkelige kredse i landet. Efter forlovelsen i 1818 ville Gunni Busck opgive sit juridiske studium, men fuldførte det dog efter pres fra sin far. Men han tog straks efter eksamenen fat på at studere teologi og blev færdig hermed i 1823. Året efter fik han præstekald i Stiftsbjergby ved Holbæk. – Grunden til, at han er ganske kendt, er, at han tidligt engagerede sig i de brydninger, der var i den danske kirke, og i skrift og handling stillede sig på N.F.S. GRUNDTVIGS (1783-1872) side. Gunni Busck skrev flere bidrag i den ret ophevede debat, og med de midler, han havde fra sin velhavende familie, støttede han Grundtvig økonomisk. Det skete dels som en årlig ydelse på vist nok 100 rigsdaler, der

begyndte i 1828, da Grundtvig – efter i 1826 at have nedlagt sit embede efter en injuriansag – havde økonomiske problemer, dels med større beløb i midten af 1830'erne, da Grundtvig, blandt andet på opfordring af Gunni Busck, koncentrerede sig om at skrive nye salmer til den danske kirke. Gennem årene blev de to præster nære venner, besøgte hinanden, diskuterede, også i mange breve, teologiske problemer, og engagerede sig i hinandens familiers forhold. Grundtvig stod således fadder til en af Gunni Buscks sønner. Hans nære tilknytning til Grundtvig har formentlig bragt ham i modsætningsforhold til svigerfamilien, der stod på den modsatte side i kirkestriden.

Gunni Buscks kone døde allerede 1832 i barselsseng. I 1835 giftede han sig igen med JULIANE MARIE BECH (1815-1896), og kom derved i forbindelse med en familie, hvor C. E. F. WEYSE (1774-1842) og brødrene A. S. ØRSTED (1778-1860) og H. C. ØRSTED (1772-1851) var nære venner. Gennem sin gerning og familieband kom Gunni Busck således i kontakt med mange fremstående personligheder. Også CHRISTIAN 8.'s (1786-1839-48) dronning CAROLINE AMALIE (1796-1881), der blev ivrig grundtvigianer, stod Gunni Busck i forbindelse med. – Der synes at være noget symbolsk i, at drengen, der voksede op i skyggen af ruinerne efter den danske reformations moderkirke, og som hentede inspiration og engagement til sin egen præstegerning i MARTIN LUTHERS (1483-1546) skrifter, blev en væsentlig støtte for Grundtvig, som blev centrumsfigur i den største åndelige bevægelse i Danmark med indflydelse på kirken siden reformationstiden.

Det andet barn i huset ved Nikolaj Plads blev en pige, EMILIE LOUISE BUSCK, men hun døde allerede samme år, som hun blev født, i 1800.

Derefter kom der en søn, AUGUST BUSCK (1806-1869). Han blev i 1826 gift med en godsejerdatter, og blev selv godsejer, først på Østergaard ved Fjellerup, siden på Benzonseje.

Sidst i børneflokket kom endnu en søn, JULIUS BUSCK

(1811-1877). Også han blev godsejer, på Sæbygaard i Nordvest-sjælland.

Alle bygherrens børn kom altså, da de kom til skelsår og alder, godt i vej; men selv oplevede han ikke dette, da han allerede døde i 1821. Hans enke sad derefter i uskiftet bo med de tre umyndige børn, til de flyttede hjemmefra. Mens hun levede, frem til 1855, var huset beboet af en lang række af slægten Buscks medlemmer; mange af dem i forbindelse med uddannelsesophold i hovedstaden. Slægten Busck omfatter blandt andet den i dag kendte forlægger og boghandlerfamilie.

Folketællingen fra 1800 viser, at husejeren med familie boede i stuelejligheden i hjørnehuset. Familien bestod da af faderen, moderen, den ældste søn og datteren. Husholdet omfattede desuden en gårdskarl, en tjenestepige og en gift amme til den lille nyfødte datter. – På de andre etager boede provsten fra Holmens Kirke, dr. theol. et fil. JENS BLOCK (1761-1830), med kone, datter og tre tjenestefolk, og regimentsfeltskær ANDREAS FENGER (1764-1806), med kone, plejedatter, en oppasser og to tjenestepiger. I sidehusets to lejligheder boede en organist, der underholdt sin moder og to søstre, og en assistent med sin søster, der var enke, og en tjenestepige.

Efter Gunni Buscks død flyttede hans enke ud af den fornemme stuelejlighed. I 1840 boede hun i lejligheden på anden sal med sin tjenestepige. Ind i stueetagen var der flyttet et par søstre, SOPHIE og LUISE SCHJØRRING, som bestyrede Industrimagasinet for de finere kvindlige Arbejder; sandsynligvis har der altså allerede da været en form for kontorer eller butik i stuelejligheden. På førstesalen var dr. theol. ANDREAS KRAG HOLM (1767-1851), provst ved Holmens Kirke, der tidligere havde haft kontakt med familien, blandt andet havde han konfirmeret den ældste søn, flyttet ind; han blev boende frem til sin død.

Mellem 1845 og 1850 flyttede søstrene Schjørring, og ind i stuelejligheden flyttede CHRISTIAN ANTON JØRGENSEN, der var

urtekræmmer. Hans hushold omfattede urtekræmmersvend og -lærling og tjenestefolk. Om han fra starten havde butik i selve huset, er det ikke muligt at afgøre ud fra det bevarede materiale. Christian Anton Jørgensen blev mellem 1855 og 1860 gift, i 1855 var han 40 år gammel. – Da enkefru Busck døde i 1855, gik huset ud af familiens eje. Det synes en kort tid at have været ejet af kancellist AAGE MEYER, der købte det for 36.000 rigsdaler, men snart solgte han det videre til urtekræmmeren, Christian Anton Jørgensen, der fik skødet tinglyst 20. juni 1857. Det virker sandsynligt, at det er urtekræmmer Jørgensen, der gennemførte den omfattende ombygning af huset 1856, hvorved også facaden blev væsentligt forandret.

I 1860 havde ejeren urtekramhandel i kælderen og boede selv på første sal. I stueetagen var der indrettet café, værtshus eller restaurant – betegnelserne skifter lidt – og her boede også restauratøren med familie og betjeningen, samt tjenestefolk. I 1860 hed restauratøren PETER NIELSEN. Samme år optegner folketællingen også den første af en ganske lang række jødiske beboere i huset.

I 1870 var Christian Anton Jørgensen selv flyttet fra huset, skønt han stadig var ejer. Urtekramhandelen var overtaget af HANS OLSEN, der boede i huset, og restauratøren hed nu MADPETERSEN.

I 1877 var Christian Anton Jørgensen død, og hans enke afhændede ejendommen. Køberen blev en ung frøken, den 29-årige CAROLINE OETTINGER, der var dameskrædderinde. Formentlig var den virkelige køber hendes far, der var handelsagent. Prisen var 116.000 kr. og skødet blev tinglyst den 5. marts.

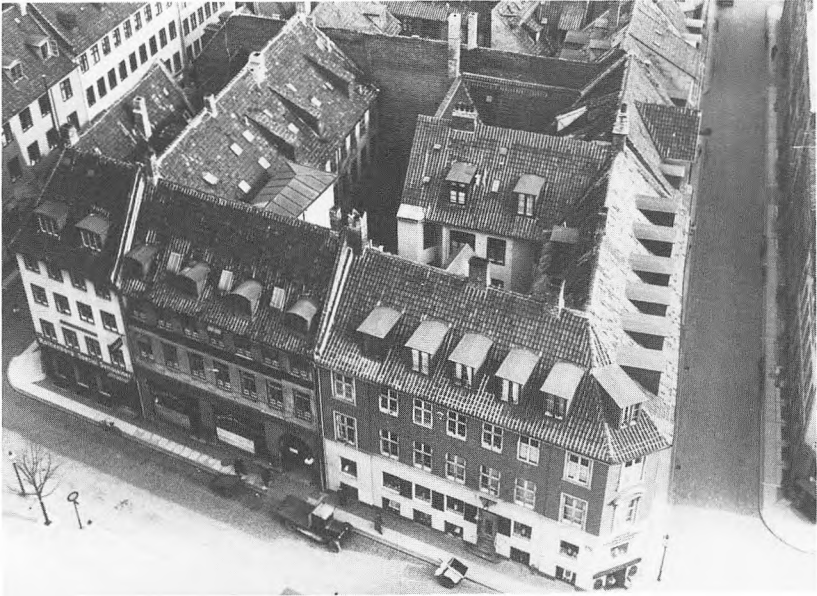
I 1880 boede familien Oettinger i huset på anden sal, vist nok i sidehuset. I kælderen var der indrettet en smørhandel, og for første gang nævnes det udtrykkeligt, at kvisten er beboet. Her boede en vågekone – dog næppe i hele etagen.

Længe beholdt Caroline Oettinger dog ikke ejendommen,

Nikolaj Plads 27 i 1925, med Dansk Ligbrændingsforenings hovedkontor i stueetagen og vinhandelen »Royal« i kælderen (Københavns Bymuseum).

selv om familien blev boende i huset i det mindste frem til 1885. Den 11. februar 1884 fik vinhandler PETER EDUARD JØRGENSEN, 48 år, tinglyst et skøde på ejendommen; prisen var 125.000 kr.; og han beholdt ejendommen de næste godt

Ejendommen, Nikolaj Plads 27, som den tog sig ud fra Nikolaj Tårn en tidlig forårsdag 1932 (Københavns Bymuseum).

tyve år. Selv flyttede han ind med sin familie og tjenestefolk på anden salen i hjørnehuset, mens hans butik fik plads i kælderen. Hermed var vinhandelen, senere med navnet Royal, blevet fast inventar i huset, som den først forlod i 1950'erne.

I 1890 var restaurationen i stueetagen overtaget af CHRISTIAN THORVALD JØRGENSEN. Han boede også der med familie, betjening og tjenestepige. På anden salen boede stadig ejeren, mens hans vinkyper med kone var blev installeret på kvisten.

I 1895 var situationen uforandret. I 1901 var JENS PETER JENSEN rykket ind som restauratør. Han døde dog ret snart, og i 1906 er restauranten overtaget af hans enke. Husets ejer, vinhandler Peter Eduard Jørgensen, boede stadig i lejligheden på anden sal. Men forretningen havde han overladt til JACOB PHILIPSON, der dog ikke boede i huset. Ejeren var på dette tidspunkt ved at være en ældre herre, der havde passeret de 70.

– Allerede samme år sker da også forandringer i husets forhold, idet den internationalt kendte tandlæge, professor CARL CHRISTENSEN (1857-1921) den 30. april 1906 fik tinglyst skøde på ejendommen, købsprisen var 150.000 kr. Hermed var den tandlægepraksis, som stadig findes på husets anden sal, kommet til. – Carl Christensen etablerede sig snart med nogle kompagnoner og fik altså også en række efterfølgere.

Efter 1906 er folketællingerne ikke længere tilgængelige, men i stedet kan vejviseren bruges som en noget usikker kilde til skiftende beboere. Stadig finder man vinhandelen i kælderen og tandlægerne på anden sal.

I 1918 solgte Carl Christensen huset. Køberen var direktør HANS JACOB GLEESSEN og prisen var 225.000 kr. Allerede et halvt år efter solgte han til vekselerer OLAF RYE KRISTIANSEN til samme pris. Det er formentlig vekselereren, der gennemførte den anden store forandring af husets facade, hvorved der blev indsat næsten kvadratiske vinduer i stueetagen, og de gennemløbende vinduer mellem kælder og stueetage blev fjernet. Heller ikke han beholdt dog huset i længere tid, kun i to og et halvt år. Den 31. oktober 1921 fik Dansk Ligbrændingsforening tinglyst skøde på ejendommen. Foreningen var på dette tidspunkt inde i en stabil udvikling og behøvede nye, større og centralt beliggende lokaler. Prisen var nu 300.000 kr., hvoraf ca. 180.000 betaltes kontant.

Efterhånden som huset mere og mere rummede erhverv og ikke boliger, blev forholdene forandrede. Om dagen kom tandlægerne og arbejdede, også direktør R. H. GRØNLYKKE findes optaget i vejviseren i årtier. Men om natten var der kun få mennesker; en af dem, der i dette århundrede har boet i huset længst, er sølvsmed, frk. INGER MØLLER (1886-?), som i over en menneskealder findes optaget i vejviseren med bolig på kvisten. – Men ud over disse har personalet i Dansk Ligbrændingsforening, bestyrelsen, leverandører og medlemmer haft deres gang i huset på Nikolaj Plads 27, og har givet det liv.

HUSETS EJER DE SIDSTE 70 ÅR

AF OLE SECHER

DANSK LIGBRÆNDINGSFORENING er en fortsættelse af den virksomhed, som begyndte for 110 år siden med dannelsen af Forening for Ligbrænding, som blev stiftet den 24. marts 1881. I 1901 den 13. marts dannedes Folkelig Ligbrændingsforening, og i 1913 blev de to foreninger slået sammen til Dansk Ligbrændingsforening. Sammenslutningen medførte en stærkere position for ligbrændingsbevægelsen til opnåelse af det, som Foreningen arbejdede for: en ændring af begravelsesformen i Danmark til en form, som både var mere hygiejnisk og mere økonomisk for såvel medlemmer som samfundet.

Med oprettelsen af Dansk Ligbrændingsforening skete der en betydelig stigning i medlemstallet, som stillede krav til større og bedre lokaler. Dette indfriedes i 1921, da Foreningen overtog ejendommen matrikel nr. 147 i Øster Kvarter. På det tidspunkt havde Foreningen således eksisteret i 40 år og har nu været ejer af huset i 70 år, det længste åremål for en af dets ejere.

Dansk Ligbrændingsforening kan således fejre sine 110 år med et nyistandsat hus, som fremstår smukkere, end det har været i den periode, Foreningen har ejet det.

Syvti år er et langt åremål – mere end to generationer – og meget har ændret sig indenfor dette tidsrum. Mange mennesker har haft deres virke i Foreningens lokaler i stueetagen og på førstesalen. De vekslende bestyrelser har fortrinsvis haft deres gang i hjørneværelset på første sal, som er indrettet til mødelokale og kontor for direktøren. Det er herfra Foreningen ledes og beslutningerne tages. Indretningen af lokalerne har

hele tiden været tilpasset Foreningens behov, men stadig med ønsket om at holde deres oprindelige udseende i hævd.

Nu, da husets historie skrives, skal der også gives en kort omtale af de personer, der har ledet Foreningen, samt nævnes nogle af de resultater, som er opnået gennem deres indsats for ligbrændingssagen.

Da Foreningen overtog huset, var professor dr. med. L. S. FRIDERICIA (1884-1947) formand. Han underviste i faget hygiejne ved Universitetet, ligesom sin forgænger i formandsstolen professor dr. med. A. W. ERLANDSEN (1878-1918), hvilket gav ham særlig gode forudsætninger for vurdering af Foreningens betydning. Selvom prisen, 300.000 kr., for huset var høj, var det uden tvivl en god investering og stedet fornemt, noget, der blev lagt mærke til.

Professor Fridericia havde været formand siden 1918, men blev i 1923 afløst af overlæge, senere professor, dr. med. KNUD SECHER (1883-1956). Han forblev formand til sin død, ialt i 33 år. Det var i denne periode af Foreningens historie, den stærkeste udvikling fandt sted, dette ikke mindst, fordi forståelsen for og accepten af en ændret begravelsesform fandt sted i samme periode. Således steg medlemstallet fra ca. 20.000 til ca. 200.000. I samme periode byggedes 22 krematorier over hele landet, hvor der tidligere kun havde været 3, to i København og et i Århus.

Det er værd at bemærke, at det var Forening for Ligbrænding, som byggede det første krematorium her i landet, på Nylandsvej på Frederiksberg i 1886. Da det blev for lille, lod Foreningen bygge Bispebjerg Krematorium, som blev taget i brug i 1908. I 1913 overtog Københavns Kommune krematoriet. Udvidelsen af anlægget i 1932 fandt sted ved hjælp af et lån på 220.000 kr., som Foreningen ydede Kommunen, da den ikke selv havde pengene. Overdragelsen af krematoriet medførte udarbejdelsen af en overenskomst mellem Københavns Kommune og Foreningen, som gav Foreningen medbestem-

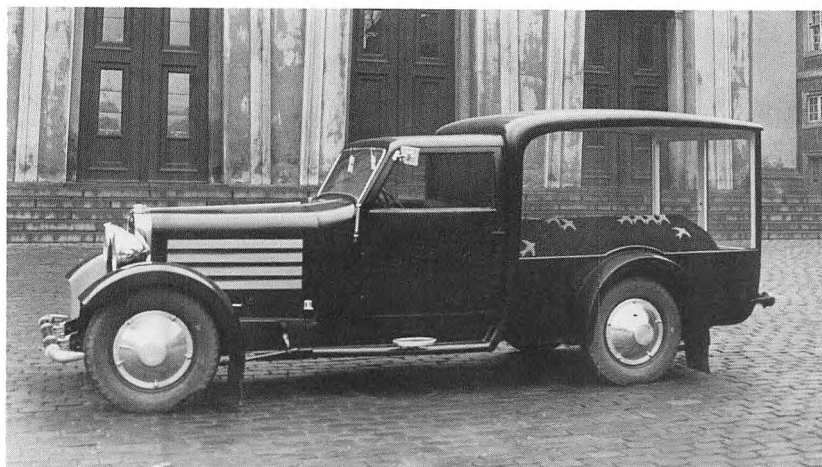
melsesret ved fastsættelsen af priserne for ligbrænding i Kommunen; en ret som stadig eksisterer.

Bygningen af krematorier uden for København blev efterhånden nødvendig, og i 1926 lod Foreningen det første opføre i Slagelse med CHRISTIAN SVANE (1890-1971) som arkitekt. Siden da har Dansk Ligbrændingsforening ved opførelsen af krematorier givet lån og/eller donationer hertil i Kolding (bygget af Kolding-afdelingen), Næstved, Holbæk, Struer, Esbjerg, Hjørring, Køge, Aalborg, Århus, Nykøbing F., Randers, Rønne, Svendborg, Silkeborg, Glostrup, Hillerød og Aabenraa. I dag er der ialt 32 krematorier i Danmark. Foreningen har også ydet lån til såvel den svenske som den islandske forening til brug for deres arbejde for ligbrændingssagen.

I 1931 havde Foreningen 50-års jubilæum; til den lejlighed udskrev den en konkurrence om tegning af en ny rustvognstype. Tidligere var disse i stærk grad præget af de gamle hestevognstyper, som var sat på et bil-chassis og ikke virkede særlig præsentable. Konkurrencen blev vundet af arkitekterne ARNE JACOBSEN (1902-1971) og FLEMMING LASSEN (1902-1984), to gode navne i dansk arkitektur. Året efter kunne Foreningen præsentere en helt ny type rustvogn. Der blev anskaffet to af dem, og bilmærket var det nu næsten glemte NASH. Sidenhen er det denne type rustvogne, der bruges landet over.

Også på andre områder har Foreningens virke sat sig markante spor. Efterhånden som antallet af urnebegravelser steg, optog Foreningen arbejdet for indførelsen af urnefællesgrave – senere benævnt askefællesgrave – ud fra æstetiske hensyn, hvorved et stigende antal af forsømte urnegrave kunne undgås. Den første urnefællesgrav blev anlagt på Bispebjerg Kirkegård i 1926 efter stærk opfordring fra Foreningens side. Dens synspunkter blev fremført i Borgerrepræsentationen af byretsdommer, senere højesteretsdommer, JESPER SIMONSEN (1881-1957). Siden har denne økonomiske form for begravelse både med hensyn til plads og omkostninger fundet en betydelig

En gammel og en ny rustvogn. Den nye er resultatet af Dansk Ligbrændingsforenings arkitektkonkurrence 1931 (Dansk Ligbrændingsforening).

anvendelse på landets kirkegårde og er i dag den almindeligste. I Københavnsområdet foretages 60-65 % af alle begravelser på denne måde og kremationsprocenten er ca. 93.

Foreningens indsats har således haft stor indflydelse på kirkegårdskulturen, og mange af landets kirkegårde præges af askefællesgravens store åbne arealer. Dette skyldes den høje kremationsprocent på 67 % for hele landet.

Det har været naturligt for Foreningen at medvirke til dens udvikling, og desuden at støtte den ved at donere kunstværker, som kan fremstå som askefællesgravens samlende punkt. I 1938 donerede Foreningen en stenfigur til askefællesgravens på Nykøbing Sj. kirkegård af billedhuggeren MATHILIUS SCHACK ELO (1887-1948).

Ved Københavns Borgerrepræsentations 100-års jubilæum i 1940 donerede Foreningen et kunstværk af samme kunstner til en ny askefællesgrav på Bispebjerg Kirkegård. Figuren, en kvinde i bronze med opstrakte arme stående på en flamme fra en bronzeskål, symboliserer renheden ved den begravelsesform, som Foreningen står for.

Dansk Ligbrændingsforening har gennem årene doneret og givet støtte til lige ved 30 kunstværker udført af, på de givne tidspunkter, yngre kunstnere. Foreningen er stadig indstillet på en videreførelse af denne linje.

Et af disse kunstværker kom til at få en særlig betydning for Foreningen, nemlig JOHANNES HEDEGAARDS (1915-) statue af en ung pige, der nedsætter en urne. Figuren er opstillet på Sundby Kirkegård. Foreningen købte alle rettigheder til kunstværket og har sidenhen brugt det som sit vartegn på alle forretninger, brevpapir og brochurer. Ved renoveringen af ejendommen på Nikolaj Plads har kunstneren fremstillet figuren som relief, og det er opsat over stueetagens hjørnevindue.

Som et led i fornyelsen af Foreningens kontorer har kunstmaleren SVEND SAABYE (1913-) fremstillet to farve-litografier, som nu pryder de 48 kontorer landet over. Samme kunstner har til Foreningens seneste brochurer fremstillet en farvelagt collage af et træ i stormvejr, som ses på indersiden af denne bogs omslag.

Da Foreningen i 1921 flyttede ind i den overtagne ejendom, blev den tidligere kasserer, KNUD REENBERG (1880-1970), overdraget den daglige ledelse, senere med titel af kontorchef.

Han forblev i embedet indtil 1955, da han blev afløst af kontorchef ALBERT PERNOV (1907-1988), indtil der kort efter blev udnævnt en direktør, GERHARD PEDERSEN (1897-1975). Siden hans afgang i 1964 har ERIK WÜRTZ (1917-), og cand. merc. ERIK CHRISTENSEN (1920-) været ansat som direktører henholdsvis til 1973 og 1986, da cand. jur. K. SØGAARD JACOBSEN (1930-) blev ansat.

Professor Knud Secher døde i februar 1956 kort før Foreningens 75 års dag, hvortil han havde skrevet bogen »Ligbrænding i Danmark«, men han nåede ikke at se den trykt. Som hans afløser som formand blev tidligere overborgmester H. P. SØRENSEN (1886-1962) valgt.

H. P. Sørensens formandskab udtrykker på bedste måde den tætte forbindelse, der gennem årene har været til Københavns Kommune. Således havde H. P. Sørensen været medlem af repræsentantskabet og Københavns-afdelingens bestyrelse, inden han blev formand. Af andre borgmestre har PETER HEDEBOL (1874-1959) spillet en stor rolle; han var formand for Folkelig Ligbrændingsforening. Borgmester JULIUS HANSEN (1892-1971) var medlem af Københavns-afdelingens bestyrelse.

I perioden 1972-1979 var rådmand ELNA JØRGENSEN (1916-1990) formand for Københavns-afdelingen, idet hun afløste forhenværende departementchef VILHELM BOAS (1898-1978), der var formand 1968-1972. Siden 1963 har økonomidirektør i Københavns Kommune, JØRGEN PALDAM (1917-) været næstformand i Foreningen.

H. P. Sørensens formandstid blev ikke langvarig, idet han døde i 1962, hvorefter næstformanden, provst N. J. RALD (1899-1972) overtog formandsposten i 1963. Med sin klerikale baggrund blev provst Rald en garant for, at langt de fleste præster nu helt havde accepteret ligbrænding som begravelsesform.

Foreningen har igennem årene haft gode internationale forbindelser, som især forstærkedes, da professor Knud Secher

blev præsident for International Kremations Federation 1948, og den anden internationale kongres blev afholdt i København i 1951. Som præsident for denne forening rettede han en henvendelse til Paven for at få ophævet den katolske kirkes forbud mod ligbrænding. Dette arbejde fortsatte provst Rald, der var præsident for den internationale sammenslutning 1960-1966.

Ved hjælp fra den danske, katolske biskop THEODOR SUHR (1896-) lykkedes det provst Rald at få betydelige lempelser i det tidligere kategoriske katolske forbud mod ligbrænding.

I den tid provst Rald var Foreningens formand arbejdede han for en ligestilling af jordbegravelse og ligbrænding i den nye begravelseslovgivning. Dansk Ligbrændingsforenings repræsentant i det udvalg, der afgav indstilling, var den senere kirkeminister ORLA MØLLER (1916-1979). Loven om begravelse og ligbrænding, som medførte en ligestilling, blev vedtaget 1975.

I 1972 blev provst Rald afløst som formand af professor dr. med. OLE SECHER (1918-).

Dansk Ligbrændingsforening har således på mange punkter været medvirkende til en ændring af begravelsesformen her i landet. Det er sket inden for en 100-årig periode, og har medført meget store besparelser for kommunerne ved anlægelse af kirkegårde.

Medlemmerne har gennem Foreningen udtrykt ønsket om en urnebegravelse, som på mange måder sikrer en værdig afslutning, der samtidig er baseret på en bedre økonomi for såvel den enkelte som for samfundet. Det er det, Foreningen arbejder for, og det er i meget væsentlig grad lykkedes at nå dette mål.

Med renoveringen af huset på hjørnet af Nikolaj Plads og Admiralgade har Foreningen tillige ønsket at være med til at præge og forskønne byen København.

Før restaureringen 1990-91

- og efter

KILDER OG LITTERATUR

SOM DET FREMGÅR af teksten, må oplysninger til at belyse historien omkring et hus sammenstykkedes fra mange forskellige sider. Det er ikke meningen her at nævne alle de forskellige typer af kilder og alt den anvendte litteratur. Men der skal peges på en del af de væsentlige kildegrupper og noget litteratur.

Kilder er blevet søgt i de forskellige offentlige arkiver:

LANDSARKIVET: brandforsikring, folketællinger, tingarkivalier.

KØBENHAVNS STADSARKIV: Nikolaj Kirkes arkiv, ejendomsvurderinger, Den kommunale Afregningskommission, målebrev, bygningsafgiftsprotokoller, brandinkvisitionen, borgerskabsregistre, byggesager, vejvisere, Københavns brandforsikring.

KØBENHAVNS KOMMUNES BYGGESAGSARKIV: byggesager.

RIGSARKIVET: folketællinger, privatarkiver.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK: privatarkiver.

Desuden findes der materiale hos Dansk Ligbrændingsforening og i dennes årsberetninger.

Der er blevet samlet oplysninger fra trykt litteratur. Nogle af disse oplysninger har ikke kunnet bekræftes ved selvsyn i kildemateriale.

Flere af husene i kvarteret omkring Nikolaj Plads har i de forløbne år fået skrevet deres historie:

BIRGENS, SUSANNE & PER KRISTENSEN: Et hus på Nikolaj Plads. København 1983 (om Ingeniør-Sammenslutningens Pensionskasses hus, Nikolaj Plads 23)

LANGKILDE, HANSERLING: Mellem Byen og Bremerholm. Beretning om Øster Kvarter og et Hus ved Kanalen. København 1984 (om det såkaldte Gustmeyers Hus)

LINVALD, STEFFEN: Nikolaj Plads i 700 år. Kirke og Slagterboder – Ejere og Beboere. København 1982

NORN, OTTO: Nicolai Taarn. Arkitektur og Historie. København 1945

VOGELIUS, M.: Kulturhistoriske Bidrag til Nicolai Kirkes Historie i det Syttende og Attende Aarhundrede. København 1914

Dansk Ligbrændingsforenings historie er belyst ud fra trykte beretninger og:
SECHER, KNUD (red): Ligbrændingens Historie i Danmark. Med Fremstilling af Begravelsesformernes Udvikling fra Broncealderen til vor Tid. København 1931

SECHER, KNUD (red): Dansk Ligbrændingsforenings 1931-1942. København 1942

SECHER, KNUD: Ligbrænding i Danmark 1881-1956. København 1956

Om byherren, Gunni Busck, og hans familie findes ganske megen litteratur, mest omhandlende hans ældste søn:

BECH, HENR. (red): Gunni Busck. Et Levnedsløb i en Præstegaard. København 1878

CHRISTENSEN, GEORG & STENER GRUNDTVIG: Breve fra og til N. F. S. Grundtvig. I-II. København 1924-26

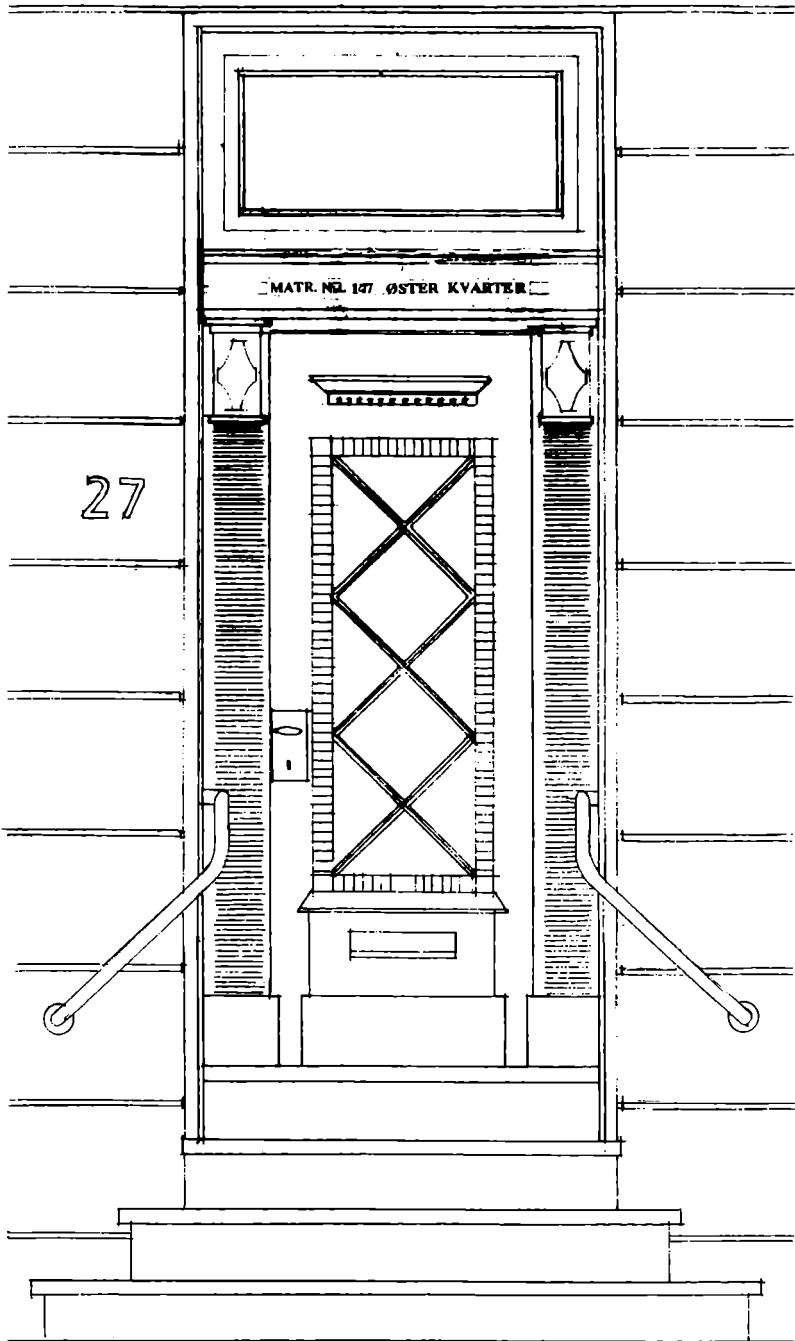
HOLM, FREDERIK: Præsten Gunni Busck. I: Liselundbogen, Horsens 1914

LERVAD, RIA GRAVSHOLT: Bogen om Slægten Busck. København 1975

MØLLER, THEODOR: Svundet. København 1921

PEDERSEN, AVG.: Minder fra Præsten Gunni Buscks Hjem. I: Barfod, H. P. B.: Minder fra gamle Grundtvig'ske Hjem. København 1921

S. S. S. S.